

Onze economie opnieuw uitvinden

Heidi Leenaarts-Nijhof
op basis van gesprekken en samenwerking met vele anderen

Tweede meedenkversie

Onze economie opnieuw uitvinden

Onze economie opnieuw uitvinden

Informatie

Vormgeving en Omslagontwerp: Tussen de Regels - C. Bruisten-Jeannot
Deze tweede versie van dit meedenkboek is geschreven in 2015 en begin 2016.
De eerste versie verscheen in januari 2014

CcBy 2016

(Creative Commons Licentie; nadere informatie op www.creativecommons.nl)
Toelichting: Heidi Leenaarts is voorstander van het verspreiden van haar gedachtegoed. Uitgaven en publicaties mogen daarom ook zonder toestemming worden vermenigvuldigd en/of doorgegeven aan anderen. Ze doet daarbij een beroep op het beoordelingsvermogen van degene die de teksten doorgeeft, om na te gaan of dat gebeurt conform de oorspronkelijke bedoeling. Indien dat niet het geval is of bij twijfel dient overlegd te worden.

Deze publicatie is met uiterste zorg samengesteld. Er kan echter geen aansprakelijkheid worden genomen ten aanzien van schade die zou kunnen voortvloeien uit een eventuele fout in deze uitgave.

Bestellen

Bestellen van een fysiek exemplaar van dit boek kan via h.leenaarts@unitedbypassion.com.
In digitale vorm is het gratis te downloaden op www.unitedbypassion.com.

Contactgegevens

Heidi Leenaarts-Nijhof
h.leenaarts@unitedbypassion.com

Uitgave

Dit boek is een uitgave van United Economy: www.unitedeconomy.nl.
United Economy is verbonden met United by Passion: www.unitedbypassion.com.

Auteur **Heidi Leenaarts -Nijhof**

op basis van interviews en samenwerking met velen

Inhoudsopgave

	VOORWOORD	6		
1	INLEIDING	11		
1.1	Waarom dit boek?	11	4.4	Voorbeeld 4: Een 'level-playing-field' voor duurzaamheid creëren
1.2	Onze economie opnieuw uitvinden, is dat wel realistisch?	13	4.5	Andere al bestaande voorbeelden
1.3	Waar gaat dit boek in essentie over?	17	4.6	Het initiatief United Economy
			4.7	Veelgestelde vragen
2	HOE WERKT GELD?	21	5	DIALOOG OVER DE TOEKOMST DIE WE WENSEN
2.1	Het ontwerp van ons geldsysteem	21	5.1	Duurzaamheid in de economie van de toekomst
2.2	Hoe ik me persoonlijk tot dit thema verhoud	39	5.2	De 'mens-kant' van de economie van de toekomst
2.3	Voor- en nadelen van reguliere geldsystemen	40	5.3	Omzetten naar realiteit
3	WAT DOET ONS GELDSYSTEEM MET ONS?	45		
4	WAT TE DÓEN?	51	6	TOT BESLUIT
4.1	Voorbeeld 1: Gericht op ondernemersklimaat	54		VERDER LEZEN EN KIJKEN
4.2	Voorbeeld 2: Gericht op collectief belang	57		VERWIJZINGEN
4.3	Voorbeeld 3: Een grote markt voor duurzaamheid creëren	58		

Voorwoord

Dit boek gaat in op een onderwerp waar iedereen mee te maken heeft. We nemen immers allemaal deel aan de economie. Die economie is in de huidige tijd een veelbesproken onderwerp. Er is veel mee aan de hand, vooral in negatieve zin. Maar door goed te kijken wat er écht aan de hand is, komen we te weten dat er ook zeer interessante mogelijkheden zijn die in ons voordeel kunnen werken. En dat wij aan zet zijn om die mogelijkheden te benutten.

Om een antwoord te vinden op de vraag 'wat er echt aan de hand is', gaat dit boek in op ons geldsysteem. Geld speelt immers een grote rol in de economie. Het is verreweg de meest gebruikte manier om onze transacties, lokaal en mondiaal, uit te drukken in waarde. Met geld organiseren we onze wederkerigheid. En, zoals we zullen zien, heeft de manier waarop ons geldsysteem georganiseerd en ontworpen is, specifieke kenmerken die een bepalende invloed hebben op het functioneren van onze economie. Daarmee heeft het ook een bepalende invloed op de kansen voor individuen, bedrijven en de samenleving als geheel.

Het is dus belangrijk om ons geldsysteem te begrijpen, want dat maakt duidelijk waarom er zoveel instabiliteit in de huidige economie is én waarom er onvermijdelijk ingrijpende veranderingen op ons af komen. Wetende dat die veranderingen al gaande zijn, begrijpen we ook hoe zinvol het is ons een beeld te vormen van de gewenste richting. Wat is onze (gezamenlijke) stip aan de horizon als het gaat om het functioneren van de economie, en daarmee onze samenleving? Daarover lees je in dit boek.

DIT MEEDENKBOEK KOMT TOT STAND VOOR EN DOOR MENSEN

Je hebt nu de tweede meedenkversie van dit boek voor je. Een meedenkversie is een voorlopige uitgave. Het is nog niet het uiteindelijke en complete boek, maar een tussenfase. Ik heb gekozen voor deze vorm, omdat het heel mooi de

mogelijkheid ondersteunt om met veel en uiteenlopende mensen in gesprek te gaan over deze inhoud. Die gesprekken vormen mede input voor hoe het boek zich verder ontwikkelt.

Ik zou dit boek niet kunnen schrijven zonder me te baseren op kennis die andere mensen vergaard en gedeeld hebben. Achterin vind je de lijst met boeken en links waar ik onder meer uit geput heb. Maar minstens even waardevol als kennis, zijn de actieve meedenkkracht, enthousiasme en samenwerking die ik van allerlei kanten ontvang. Mensen met uiteenlopende achtergronden hebben input en ideeën ingebracht en vragen gesteld. Dat is een onmisbaar onderdeel van deze 'reis'. Sommige van hen gaan zelfs nog verder en bouwen actief mee aan het initiatief United Economy, waarmee we concreet in de praktijk brengen waar dit boek over gaat.

Het benoemen van de vele mensen die hun bijdrage leveren of geleverd hebben, is in deze tweede meedenkversie niet meer te doen. Ik wil me hier beperken tot: Joke van Galen, Cécile Bruisten, Rens van Tilburg, Henk van Arkel, Matthijs Bierman, Margreet de Heer, Martijn Jeroen van der Linden, Marina Schriek, Eef Spronck, Pieter Aarts, Alfred Uytdewilligen, Herman Wijffels, Martijn Raaijmakers, Anton Krikke en Jan Jonker. Evenals iedereen die ik niet met name noem wil ik deze mensen zeer bedanken voor de verrijkende samenwerking en waardevolle inbreng.

Ook bedank ik op deze plek de mensen die ik heb geïnterviewd voor dit boek. Hun namen kom je tegen bij de citaten. In het boek heb ik slechts passages uit de interviews opgenomen. Online zal ik de complete interviews gaan delen. Kijk daarvoor op www.unitedeconomy.nl of volg mij op social media.

Speciaal vind ik ook de mensen die direct bij de eerste aankondiging dat ik met dit boek begon het boek vooruitbesteld hebben. Daarmee zijn zij 'medereiziger' geworden op deze reis. Hun enthousiaste reacties waren en zijn een krachtige aanmoediging om te doen wat ik doe.

Het belangrijkste om te noemen zijn Arnoud, Kirsten, Mart, Rins en Sabine. Ons gezin is de basis van waaruit ik dit kan doen. Jullie zijn fantastische gezinsleden. Wat fijn dat jullie me de ruimte geven om voor mijn passie te gaan.

DE ECONOMIE VERANDEREN, WAAR DIENT DAT TOE?

Kort na het verschijnen van de eerste meedenkversie, kwam ik in contact met United by Passion (UBP), een breder platform waar ik me qua visie en intentie

volledig in herken. Vanaf dat moment ben ik actief geworden voor UBP en staan al mijn activiteiten daarmee in verbinding. UBP heeft als uitgangspunt dat echte verandering begint van binnen. Wanneer meer en meer mensen en bedrijven vanuit intrinsieke motivatie met elkaar samenwerken, dan krijgt de vernieuwingsgolf, die gaande is, extra kracht.

Want het veranderen van geld en economie is natuurlijk geen doel op zich. Het is niets anders dan het creëren van een randvoorwaarde, hoewel een hele belangrijke. Een randvoorwaarde om waardevolle ontwikkeling van de maatschappij - inclusief alle individuen die daar deel van uitmaken - de ruimte te geven die het verdient.

Uiteindelijk gaat het er dus om een samenleving te creëren waarin er voor iedereen optimaal de ruimte is zich te ontwikkelen en zo bij te dragen aan ieders eigen geluk en dat van de wereld.

Dit boek zal zich dus gaandeweg steeds verder ontwikkelen. Fijn dat het jouw belangstelling heeft.

Je weet me te vinden voor opmerkingen, suggesties en wellicht om samen iets te ondernemen...

Heidi

1 | Inleiding

1.1 WAAROM DIT BOEK?

Tegenover me zit een man die vriendelijk en aandachtig naar me luistert. Hij is econoom. Het is januari 2013 en ik heb hem zojuist verteld over de zoektocht die ik gedaan heb naar de fundamentele werking van ons geldsysteem. Naar de vraag: waar komt ons geld vandaan? Hoe wordt het gecreëerd en in omloop gebracht en welke invloed heeft dat op de samenleving? Of extremer gezegd: hoe kan het dat ons geldsysteem bedrijven, overheden en individuen in de greep houdt en ons 'opzadelt' met een permanente noodzaak tot groei? Als ik uitverteld ben, geeft hij me zijn eerste indruk. En die luidt: *"Het is dus eigenlijk een grotverhaal."*

Ik zal vast verbaasd gekeken hebben. Het klinkt in ieder geval niet echt als een compliment. Maar Maarten Biermans¹ licht het toe. Wat hij zegt, helpt me om me te realiseren wat ik aan het doen ben.

Met 'een grotverhaal' verwijst hij naar Plato's 'allegorie van de grot'. Versimpeld gezegd gaat die over mensen die in een grot leven en niet weten dat er ook een werkelijkheid is buiten de grot. Wanneer iemand van hen buiten de grot zou kijken, zou hij tot geheel nieuwe inzichten komen. Inzichten die niet mogelijk zijn zolang je alleen de werkelijkheid binnen de grot kent. De allegorie van de grot, zoals Plato hem bedoelde, gaat over enerzijds de aardse werkelijkheid binnen de beperkingen van ruimte en tijd en anderzijds over de immateriële en tijdloze werkelijkheid die fundamentele van aard is en die behoort tot het domein van de ziel.

Door te luisteren naar Maarten begon ik inderdaad te zien dat het thema waar ik hem over verteld had – de werking van ons geldsysteem – op te vatten is als een 'grotverhaal'. We kijken in de regel hoe we binnen de grenzen van het bestaande systeem onze problemen en uitdagingen op kunnen lossen. Het geldsysteem zelf is een blinde vlek. We zien nog nauwelijks hoe de ontwerpkeuzes, waar ons geld op gebaseerd is, op zichzelf een rol spelen in het ontstaan van onze grootste collectieve uitdagingen. Als we daar wel naar kijken, krijgen we veel meer en veelomvattender oplossingsrichtingen in beeld. Dát gaan zien, is echt vergelijkbaar met een blik buiten de grot werpen. Om vervolgens te ontdekken dat er buiten de grot compleet nieuwe kansen voor het oprapen liggen, die we binnen de grot simpelweg niet konden zien.

Dat is precies waar ik met dit boek een bijdrage aan wil leveren. Ik wil samen met anderen buiten de grot kijken. Ik wil nieuwe mogelijkheden ontdekken en laten zien hoe we zélf onze economie vorm kunnen geven. Eén ding is daarbij zeker. Het heeft weinig zin om in m'n eentje buiten de grot te gaan. Dan zou ik weinig bereiken. Dus zal ik mensen opzoeken en vragen om samen met mij buiten de grot te kijken. Of, als dat wellicht soms pragmatischer is, zal ik materialen aanreiken die van buiten de grot komen en vragen hoe deze materialen te gebruiken zijn.

Eigenlijk ben ik al een aantal jaren bezig met deze 'expeditie'. Ik ga al regelmatig over deze onderwerpen in gesprek. Want zo ver weg is 'buiten de grot' nou ook weer niet. Er zijn zo veel mensen die hier al lang ideeën over hebben, vaak zelfs ervaringen. In dit boek wil ik in beeld brengen wat onze 'rijpheid' is om nieuwe economische samenwerkingsvormen op te zetten. Het laten zien van de overal al aanwezige ideeën en verlangens, in combinatie met praktische mogelijkheden die er zijn, zal ons vast en zeker helpen om meer te begrijpen van wat er 'buiten de grot' mogelijk is.

Want waarom zouden we ons gedwee schikken naar de grillen van een op een bepaalde manier opgezet geldsysteem? Waarom niet de goede dingen (want die zijn er zeker ook!) uit ons bestaande systeem koesteren en als vertrekpunt gebruiken voor een nog beter en effectiever systeem, passend bij de eisen van onze tijd? Het geldsysteem is immers ontworpen door mensen en wordt ook door mensen - namelijk iedereen die het gebruikt als basis voor zijn economische transacties - in stand gehouden. Waarom zouden wij, mensen, niet zelf kunnen bepalen welke basis we onder onze samenwerking leggen?

1.2 ONZE ECONOMIE OPNIEUW UITVINDEN, IS DAT WEL REALISTISCH?

Een filosofisch verhaal over een grot waar we collectief buiten kunnen treden, is mooi. Maar mijn doel is juist dat dit boek bruikbaar en interessant zal zijn voor praktisch gerichte mensen. Dus zal ik aansluiting zoeken bij de ervaringen in de praktijk. Ik begin met een voorbeeld.

Sinds een jaar of zes plan ik regelmatig gesprekken met ondernemers en veel andere boeiende en initiatiefrijke mensen. Het is elke keer weer een verrassing om te horen hoe mensen in het leven en in het ondernemerschap staan. Zo had ik in mei 2013 een kennismakingsgesprek met Herman Hulshof^{nl}. Herman is directeur-eigenaar van een prachtig familiebedrijf: Koninklijke Hulshof's Verenigde Fabrieken, producent van meubelleider. Al vanaf het begin van het gesprek werd me duidelijk dat dit weer zo'n voorbeeld is van een betrokken en bescheiden ondernemer. Iemand die er niet van houdt zichzelf op de borst te slaan - die daar ook totaal geen reden toe ziet - maar die ondertussen wel alle uitdagingen en dilemma's aangaat die het ondernemerschap met zich meebrengt.

Ik wil erachter komen hoe hij aankijkt tegen nieuwe vormen van economische samenwerking. Daarom vertel ik hem over de volgende opzet, die zich richt op de arbeidsmarkt. Er is in de arbeidsmarkt sprake van veel onbenut potentieel. Ook bij veel bedrijven speelt dat. Beide soorten onbenut potentieel worden veroorzaakt door een tekort aan circulerende euro's. Het idee waar ik Herman over vertel, gaat om een netwerk, waarin arbeid betaald wordt met waarderingspunten, waarbij deze waarderingspunten 'gedekt' worden door in natura-toezeggingen van de deelnemende bedrijven.

Belonen in natura is voor de bedrijven aantrekkelijker. Echter, als je beloning in natura zou willen regelen middels één-op-één transacties, dan zou je in de meeste gevallen niet ver komen. Immers, als iemand arbeid levert aan een machinefabrikant, wat zou voor hem een in-natura-betaling dan waard zijn? Maar in een groot netwerk, met veel bedrijven, winkels, etc., kan het wel. Dan kun je middels onderlinge uitruil toch heel veel bereiken. Je gebruikt zo de mogelijkheid

van bedrijven om wél te kunnen leveren in natura, waar het in euro's lastig zou worden. Daarmee creëer je extra werkgelegenheid.

Herman blijkt deze problematiek van wel heel dichtbij te kennen. Hij deelt twee ervaringen, de ene nog persoonlijker dan de andere.

Toen hij het bedrijf had overgenomen en er een ruim aantal jaren de scepter gezwaaid had, is hij zich tijdelijk meer op externe functies gaan richten. De interne bedrijfsvoering kwam in handen van een bedrijfsleider. Deze bedrijfsleider keek met een frisse blik naar de onderneming. Eén van de conclusies die hij trok, was dat een groot aantal medewerkers dat van oudsher in het bedrijf werkte, eigenlijk niet meer paste bij de eisen van deze tijd. De technologische ontwikkelingen waren steeds verder gegaan en niet iedereen kon dat bijhouden. De bedrijfsleider gaf aan 'weinig met deze mensen te kunnen'. Herman moest hem daar bedrijfsmatig bekeken gelijk in geven. Door te kijken naar de kosten van deze medewerkers, en naar hun bijdrage aan de opbrengsten, was de onvermijdelijke conclusie dat het bedrijfseconomisch niet meer verantwoord was hen in dienst te houden. Het voortbestaan van het bedrijf zou er anders door in gevaar komen. Weliswaar met pijn in z'n hart, besloot Herman toch achter de beslissing te gaan staan deze mensen te ontslaan.

Zo werd de groep 'mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt' weer een stukje groter. En er zijn veel meer ondernemers zoals Herman, die zich genooddaakt zien keuzes te maken die ze liever niet maken.

Wat zien we hier gebeuren? In de eerste plaats laat dit zien hoe de ontwikkelingen in onze maatschappij gaandeweg steeds meer mensen buitenspel zetten. Mensen die, door bijvoorbeeld een beperking, niet mee kunnen in deze tijd waarin alles steeds sneller en efficiënter moet gaan. Dit heeft niet alleen te maken met onze mindset hoe we mensen waarderen en beoordelen; het heeft ook te maken met de technologische en de economische realiteit van nu. Waarbij de noodzaak tot steeds verder doorgevoerde efficiency en productiviteitsverhoging voor een belangrijk deel wordt ingegeven door de werking van het financiële systeem, zoals we hierna zullen zien.

Maar het leert ons nog iets. We zien hier het gapende gat tussen wat de ondernemer als mens zou willen en wat de ondernemer als verantwoordelijke voor de bedrijfsvoering besluit te doen. Het is begrijpelijk, en vaak onvermijdelijk,

dat bedrijfsmatig noodzakelijke keuzes het winnen van wat we sociaal en moreel wenselijk vinden. Maar vanaf een hoger niveau bekeken, roept dit de volgende vraag op: Welke dynamieken speler er in onze maatschappij waardóór we ons vaak genooddaakt zien tot keuzes die we eigenlijk niet willen maken. Zijn dit dynamieken die er nou eenmaal zijn? Is dit een logisch gevolg van een vrije markt? Of is er meer aan de hand? Op welke manier speelt de werking van ons geldsysteem hier een rol? Dit zijn vragen waar geen eenduidig antwoord op te geven is. Maar ik nodig je uit je er als lezer zelf een beeld van te vormen. Dit boek laat zien dat vragen als bovenstaande niet los te zien zijn van de manier waarop geld gecreëerd en in omloop gebracht wordt.

Tijdens ons gesprek verzuchtte Herman: *"Hadden we toen maar zoiets als waarderingspunten gehad. Dan had ik deze mensen misschien niet hoeven ontslaan."* Daarmee is natuurlijk nog niet gezegd dat deze oplossing echt zo simpel geweest zou zijn. Maar de eerste voorwaarde - de wil om het anders te doen - was er wel. Daar begint het mee. Het zijn de praktische mogelijkheden die vaak ontbreken of niet gezien worden. Dit soort praktische mogelijkheden kunnen we zelf creëren. Wel vraagt dat om een behoorlijk eind 'out of the box-denken', maar dat zijn we met deze aanhoudende crisis sowieso wel aan het leren. En daarnaast vraagt het om leiderschap, om dúrven kiezen. Als we daartoe in staat zijn - out of the box-denken en in onderlinge samenhang leiderschap tonen - dan zijn we bezig nieuwe mogelijkheden te creëren. Deze mogelijkheden reiken verder dan alleen het oplossen van de directe aanleiding. Feitelijk creëren we op die manier openingen om onze economie opnieuw in te richten, deze naar onze eigen wensen vorm te geven. En dát is een ervaring die we collectief ontzettend goed kunnen gebruiken.

Herman noemde ook een tweede reden waarom wat ik hem vertelde heel dichtbij komt voor hem. *"Mijn dochter behoort ook tot de groep mensen die door een beperking geen eigen plek vindt in de maatschappij"*, vertelt hij me. Hij worstelt met de vraag welke toekomst er voor haar zal zijn in een maatschappij als de onze. Hoe kan zij aan haar leven een zinvolle, waardige invulling geven? Wat kan hij als vader doen om daarbij te helpen? Want met z'n allen vinden we het belangrijk dat elk mens bestaansrecht heeft; dat elk mens het recht heeft om mee te doen. Maar het systeem laat, zoals het nu is, voor een grote groep mensen nauwelijks ruimte om echt mee te mogen doen. Dat is niet alleen economisch en maatschappelijk ongunstig, het is ook vaak schrijnend.

Tegen het einde van ons gesprek vat Herman het als volgt samen: “Niet alleen op m’n werk heb ik te maken met een situatie die veel van me vraagt; ook thuis zit ik met een enorme uitdaging”. Wetende hoe druk hij het op z’n werk al heeft, word ik er stil van.

Ik ga weg met enerzijds nog meer vertrouwen in het bedrijfsleven, het MKB in het bijzonder. Daar zit zo veel potentieel, zo veel drive en motivatie. Ook ten aanzien van ‘het sociale’ willen veel bedrijven graag hun verantwoordelijkheid nemen. Maar als er geen geld is, wordt dat wel een stuk lastiger. Het laatste wat ondernemers willen is dat het voortbestaan van hun bedrijf in het gedrang komt. Het gesprek met Herman sterkt me daardoor nog meer om te doen wat ik doe.

Anderzijds is er ook het besef dat ik eigenlijk veel meer zou willen doen. En dat kan ik niet. Niet in m’n eentje. Wat ik wel kan doen - al is het maar uit respect voor de vele mensen die ondernemer en mens zijn op de manier zoals Herman - is het lef hebben om vanaf nu mijn ervaringen, inzichten en gesprekken te durven delen met anderen. Met de wereld. En erop vertrouwen dat ik op die manier mijn bijdrage lever om nieuwe mogelijkheden bloot te leggen. Om anderen op ideeën te brengen. Voordat ik Herman sprak, had ik al vele gesprekken en interviews gehouden over dit thema, maar het is op deze dag dat ik de stap zette om eindelijk aan dit boek te beginnen. En ik weet dat dat betekent dat het ook al zal komen.

Op de vraag waar dit hoofdstuk mee begint ‘Is dat wel realistisch?’ zul je als lezer je eigen antwoord moeten vinden. Ik kan dat niet aantonen. Wat ik wel kan doen, is laten zien wat er gebeurt wanneer dit onderwerp - het anders organiseren van geld en economische samenwerking - eenmaal open op tafel ligt. Hoeveel herkenning en creatief denken er dan los komt. Maar ook hoeveel bedenkingen er nog zijn en welke hobbels in de praktijk genomen moeten worden.

De gesprekken van de afgelopen jaren zorgen ervoor dat ik steeds meer zicht heb op het enorme potentieel dat in de mens schuilt. Dat potentieel leidt ertoe dat de zo hoognodige veranderingen ongetwijfeld en op vele manieren gestalte zullen krijgen. Dat gebeurt nu al en deze beweging zal alleen maar toenemen. Krachten van onderaf, gefaciliteerd van bovenaf, openen de weg voor uiteenlopende projecten. Deze projecten, klein en groot, leiden ertoe dat we ervaring opdoen met en steeds meer inzicht krijgen in de oplossingen die zo hard nodig zijn om onze economie weer toekomstbestendig te maken. Ik geloof oprecht

in ons persoonlijke en gezamenlijke vermogen om leiderschap te nemen over onszelf en daarmee onze samenwerking.

‘Onze collectieve blinde vlek’

1.3 WAAR GAAT DIT BOEK IN ESSENTIE OVER?

Het ontwerp van een geldsysteem heeft een levensgrote impact op de samenleving

De blinde vlek waar dit boek over gaat, is dat geld – in tegenstelling tot wat we in het algemeen denken - niet neutraal is. Geld is niet een simpel ruilmiddel zonder verdere betekenis. De fundamentele ontwerpkeuzes onder een geldsysteem hebben juist een levensgrote impact op hoe een samenleving zich ontwikkelt. In paragraaf 2.1 leg ik uit dat geld in omloop komt door het verstrekken van rentedragende leningen. Dát, samen met het feit dat steeds meer geld in de speculatieve markten terecht komt, veroorzaakt disbalans in de reële economie. Er ontstaat dan onvermijdelijk een situatie van steeds verder oplopende schulden. Die situatie oefent druk uit op de samenleving. Zo heeft het onderliggende mechanisme van ons geldsysteem een bijna onzichtbare, maar wel dominante invloed op het gedrag en beslissingen van mensen, bedrijven, organisaties en overheden. Natuurlijk heeft ieder zijn eigen verantwoordelijkheid voor beslissingen en gedrag. Niemand kan zich achter ‘het systeem’ verschuilen. Daarom is de vraag van dit boek hoe ons geld van invloed is óp dat gedrag en op hoe mensen uitdrukking geven aan hun verantwoordelijkheidsgevoel - en daarmee uiteindelijk op de richting die we als samenleving op gaan.

Het is natuurlijk niet zo dat geld de enige factor is die er toe doet. Zeker niet. In de ontwikkelingen van een samenleving spelen altijd vele factoren een rol, die alle op elkaar inwerken. Maar de factor geld is daarvan een hele belangrijke, en één die te lang onderbelicht is gebleven.

Ons geldsysteem heeft heus niet alleen maar ellende gebracht. Sterker nog, het heeft ons vooruit geholpen. De taak waar we nu voor staan is juist om dat goede te behouden. Het niet allemaal weer te verliezen door, zonder er verder over na te denken, vast te houden aan een systeem dat niet meer afgestemd is op de eisen van deze tijd.

Ten eerste zal ik in dit boek zo goed mogelijk uiteenzetten hoe geld in de kern werkt. Hoe wordt het gecreëerd? Hoe komt een euro in omloop? Welke rol speelt rente? Waar leidt dat toe? Wat doet het met mensen? Hoe beïnvloedt het hoe we ons verhouden tot elkaar en tot de aarde? Kan het ook anders? De informatie over die onderwerpen heb ik de afgelopen jaren opgezocht in boeken, op het internet en tijdens gesprekken, conferenties etc. Achter in dit boek vind je een lijst met informatieve links. Ook de komende tijd zal ik me erin blijven verdiepen en erover in gesprek gaan. De materie lijkt op het eerste oog misschien complex, maar op hoofdlijnen kan iedereen het begrijpen. En het is heel belangrijk dat we het gaan begrijpen.

Ten tweede, en het belangrijkste, wil ik het in dit boek hebben over oplossingsrichtingen, over nieuwe mogelijkheden die tot onze beschikking staan. Ik noem dat 'nieuwe wederkerigheidsvormen'. Met 'nieuwe wederkerigheidsvormen' bedoel ik dat we anders dan met het gebruikelijke geld invulling geven aan de wederkerigheid van onze transacties. Het woord wederkerigheid is daarbij belangrijk. Het gaat erom nieuwe manieren te vinden om die wederkerigheid uit te drukken.

Het middel dienend maken aan het doel

Het bedrijfsleven (in brede zin) is in dit hele proces een belangrijke factor. Hier wordt het grootste deel van de goederen en diensten geproduceerd die de mensen in de samenleving nodig hebben voor hun levensbehoeften en wensen. Dat het bedrijfsleven zo belangrijk is, komt simpelweg omdat daar menskracht bij elkaar wordt gebracht en in samenhang wordt ingezet. Hoe er in het bedrijfsleven gedacht wordt over nieuwe vormen van wederkerigheid, is daarom ook een onderwerp van dit boek. Het is een wezenlijke indicator voor 'onze collectieve rijpheid' voor het opnieuw uitvinden van onze economie. Dat in dit boek veel ondernemers en leiders uit het bedrijfsleven aan het woord komen, is dan ook niet toevallig.

We dienen ons er (weer) van bewust te worden dat economie in feite niet over geld gaat. Economie gaat over wederkerigheid en over samen werken aan wat van waarde is. Geld speelt daarbij als ruilmiddel een handige en noodzakelijke rol. Maar geld is niet de essentie van de economie. Dat zijn de mensen en organisaties. Als geld niet het doel is maar het middel, dan is het belangrijk dat we dat middel optimaal dienend laten zijn aan het doel.

De blinde vlek waar dit boek over gaat, wordt in het voorwoord van een nieuw rapport van de Club van Rome ('Money and sustainability', 2012) als volgt verwoord door Dennis Meadows^{III}:

"I have been reading the literature on sustainability for 40 years. I have attended hundreds of conferences on the same theme over that period. However, before I first encountered Bernard Lietaer's work [de auteur van het rapport 'Money and Sustainability'], I had never heard anyone describe the financial system as a cause of our society's headlong rush to collapse."

Hoe zit dat? Hoe zou ons geld, een simpel ruilmiddel, er mede de oorzaak van kunnen zijn dat we afstevenen op een 'collapse' van onze samenleving? En welke rol speelt de mens zelf daarin? Zijn we verantwoordelijk of zijn we overgeleverd? En wie bepaalt dat? Dit boek is dus meer dan een boek alleen. Het is een expeditie waarin ik - te midden van de samenleving waar ik deel van uitmaak - op onderzoek uitga en inzichten deel in relatie tot genoemde blinde vlek.

2 | Hoe werkt geld?

Weeffouten in ons geldsysteem

In ons huidige geldsysteem zitten fundamentele weeffouten die – hoewel ze ooit een stimulans waren voor grote welvaartsgroei – nu een ernstige bedreiging voor ons vormen. Een bedreiging die we aan den lijve ondervinden. Je leest hierna hoe dat in de basis van ons geldsysteem ingebakken zit.

2.1 HET ONTWERP VAN ONS GELDSYSTEEM

Waar komt een euro vandaan? Hoe gaat geldschepping in zijn werk? Welke consequenties heeft dat? In dit hoofdstuk wordt uitgelegd hoe ons geldsysteem is opgezet en hoe dat ertoe leidt dat onze samenleving permanent onder druk staat. Dat is een gevolg van een gevaarlijke cocktail van enerzijds het creëren van geld als rentedragende schuld en anderzijds het toevloeien van steeds meer geld naar de speculatieve markten. De situatie van olopemde schulden is dus niet iets wat geleidelijk ontstaan is doordat mensen en instanties maar doorgingen met het afsluiten van leningen. We moeten de oorzaak van ‘de schuldenberg’ niet zoeken bij de kredietnemers. Het zit in de basis van het geldsysteem zelf.

De onderstaande drie stappen beschrijven het proces van geldschepping op hoofdlijnen:

1. Geld ontstaat door het verstrekken van leningen. Dat is de manier hoe nieuw geld ontstaat. Zo is het systeem van geldschepping opgezet. De banken vervullen binnen dat systeem hun rol als verstrekker van die leningen. Op het moment dat iemand (een privépersoon, een bedrijf, een

overheid of een andere instantie) een lening afsluit, schrijft de bank het betreffende bedrag bij op de rekening van de leningnemer. Op dat moment is er nieuw geld ontstaan. Dat is dus geen geld dat de banken al hadden; het geld is op dat moment gecreëerd.

Op de website van the Bank of England^{iv} staat daarover het volgende:

'The majority of money in the modern economy is created by commercial banks making loans. Money creation in practice differs from some popular misconceptions — banks do not act simply as intermediaries, lending out deposits that savers place with them, and nor do they 'multiply up' central bank money to create new loans and deposits.'

Ook de websites van ING en Rabobank geven hier informatie over.

2. Deze leningen worden verstrekt als rentedragende leningen. Wanneer jij een lening afsluit, bijvoorbeeld een hypotheek, dan teken je een contract dat jou wettelijk verplicht om niet alleen de lening weer af te lossen, maar ook elk jaar rente te betalen. Hieruit volgt dat wanneer iemand een lening afsluit, er op dat moment niet alleen geld, maar ook schuld ontstaat. Daarbij is de verplichting (schuld + rente) die ontstaan is, groter dan de hoeveelheid geld die erbij is gekomen. Zolang er voldoende geld circuleert, kunnen de aflossingen en de rente (gedurende een bepaalde periode) toch betaald worden. De problemen treden op zodra, door welke oorzaak dan ook, de geldcirculatie stopt. Je kunt het ook anders zeggen: door de opzet van het geldsysteem ben je verplicht om de lening én de rente terug te betalen, maar het geld om die rente terug te betalen wordt niet gecreëerd. Dit zadelt de samenleving als geheel onvermijdelijk op met tekorten.
3. Het is zinvol ons te realiseren wat deze situatie dóet met de samenleving. Het overgrote deel van de samenwerking tussen mensen, inclusief de productie ten behoeve van onze primaire levensbehoeften, regelen we middels transacties die we afrekenen in geld. Met dit geld is iets bijzonders aan de hand. Het oefent druk uit op de samenleving. Om gezamenlijk onze financiële verplichtingen na te komen, zijn we voortdurend aan het proberen meer geld uit de markt te halen dan er eigenlijk is. We hebben ons

daar zelfs wettelijk toe verplicht. Deze schaarste aan geld, voortkomend uit het ontwerp van het geldsysteem, beïnvloedt beslissingen en gedrag van mensen, bedrijven, instanties en overheden in hoge mate. Want uiteindelijk wil niemand degene zijn die tekortschiet in zijn financiële verplichtingen. Het is dus heel begrijpelijk dat, wanneer we de druk voelen om aan deze verplichtingen te voldoen, die druk zwaar meeweegt in onze afwegingen. De manier waarop en de mate waarin dit ons gedrag en onze mindset bepaalt, is het onderwerp van hoofdstuk 3. We zullen daar zien dat die invloed zich uitstrekt tot in de haarvaten van onze samenleving, tot in de haarvaten van ons denken en voelen, en tot de diepste kern van wat we individueel en collectief nastreven.

Bovenstaande drie stappen roepen wellicht direct vragen bij je op. Daarom enkele toelichtingen bij deze stappen:

Toelichting bij 1:

Komt geleend geld dan niet van het spaargeld van iemand anders?

In het algemeen wordt gedacht dat, wanneer je geld leent bij een bank, dat geld afkomstig is van iemand anders die het bij de bank op een spaarrekening heeft gezet. Zo is het niet. Wanneer je een lening afsluit bij een bank, creëert de bank op dat moment geld door het op jouw rekening bij te schrijven. Zo ontstaat geld.

Overigens kan het best zo zijn dat banken spaargeld weer aan anderen uitlenen, maar dat verklaart niet hoe nieuw geld ontstaat. De afgelopen decennia is er immers heel veel nieuw geld bijgekomen. Het voorgaande geeft antwoord op de vraag waar dat nieuwe geld vandaan komt.

Overigens is het niet zo dat banken zonder enige restricties geld mogen scheppen. Ze zijn gehouden aan bepaalde voorwaarden. Banken moeten zorgen dat hun 'leverage-ratio' blijft kloppen. Dat is de verhouding tussen het geld dat ze hebben uitstaan aan leningen en het geld dat ze op hun balans hebben staan. Dit principe betekent dat banken veel meer geld mogen uitlenen dan ze als reserve aanhouden, vaak ongeveer tien keer zoveel. Als iemand zijn spaargeld op de bank zet, leidt dat ertoe dat de bank meer reserves op zijn balans heeft. Daarnaast kunnen banken op andere manieren hun reserves verhogen, zoals lenen van de Centrale Bank.

Er is dus een indirecte samenhang tussen geld dat gespaard wordt en geld dat uitgeleend wordt, maar dat zegt niets over de manier hoe nieuw geld ontstaat. Waar het om gaat is dat elke euro die er is, op enig moment ontstaan is doordat iemand een lening afsloot, waarbij op dat moment dat geld gecreëerd werd door het op iemands rekening-courant bij te schrijven.

Nog een toelichting bij 1:

Zijn de banken 'de schulden' of niet?

Het komt vaak voor dat banken als 'de schulden' gezien worden. Maar de werkelijkheid ligt genuanceerder. Banken functioneren conform de opzet van het huidige geldsysteem. Wanneer banken op de beschreven manier geld in omloop brengen, doen ze niets anders dan het uitvoeren van hun functie binnen het bestaande systeem. Sterker nog, het is zelfs nodig dat er (op gebalanceerde wijze) geld gecreëerd wordt, dus deze activiteit van banken dient een doel. Wat overigens niet wil zeggen dat banken niet soms buiten hun boekje gegaan zijn, maar de wezenlijke oorzaken van onder andere de crisis liggen dieper dan het functioneren van afzonderlijke banken.

Toelichting bij 2:

Die paar % rente, wat doet dat er nou toe?

Wellicht lijkt het of die rente er niet zo veel toe doet. Wat zouden die paar procent nou uitmaken? Maar die paar procent betalen we wel elk jaar opnieuw. Als voorbeeld: in de looptijd van een hypotheek van 30 jaar betalen we het geleende bedrag al gauw 2 tot 2,5 keer terug. Dat houdt dus in dat bij het afsluiten van een hypotheek er twee keer zoveel schuld ontstaat als geld, zij het dat de terugbetaling van die schuld over een lange periode is uitgesmeerd.

Toelichting bij 2 en 3:

Maar de geschiedenis leert toch dat het systeem goed gewerkt heeft?

Misschien bedenk je je dat er ook vele jaren zijn geweest waarin het er toch echt op leek dat er geld in overvloed was. Eigenlijk was dat op dat moment ook zo. Dat heeft te maken met hierna te noemen nuanceringen. Kort gezegd komt het erop neer dat, zolang geld met behoorlijke snelheid circuleert en/of zolang er in hoog tempo steeds nieuw geld gecreëerd wordt, we de tekorten niet ervaren. Beide omstandigheden kunnen ons echter niet verlossen van de

situatie van oplopende schulden waar uiteindelijk onvoldoende geld voor beschikbaar is om alles terug te betalen. Het systeem 'drukt' dus op de samenleving. En de gevolgen daarvan komen als een boemerang steeds naar ons terug.

Nog een toelichting bij 3:

Als ik geen schulden heb, is het voor mij dan niet relevant?

En wat nu als je geen lening hebt? Of als je bij een bedrijf werkt dat alles met eigen vermogen regelt en geen leningen afsluit? Ben je dan vrij van deze invloed van geld? Nee, je staat er nooit los van, omdat je in een samenleving leeft waarin dit principe zich op allerlei manieren doet gelden. Dus ook als jij zelf geen lening hebt, onderhoud je relaties met allerlei mensen, bedrijven en overheden die deze druk wel voelen. Bovendien beïnvloedt de genoemde situatie onze mindset. Ons denken en onze cultuur worden onbewust beïnvloed door de werking van geld.

Daar komt nog bij dat we ook rente betalen over vrijwel alle producten en diensten die kopen. Immers, de keten van bedrijven die een product of dienst voortbrengt heeft hiertoe eerst investeringen moeten doen en zal in veel gevallen daartoe een lening afgesloten hebben. De rentekosten zullen, linksom of rechtsom, in de prijs van het product doorberekend worden. In de verkoopprijs van ieder product zit gemiddeld 30% aan rentelasten, afkomstig uit de hele keten, inbegrepen^v.

Je zult door het voorgaande begrijpen dat geld niet neutraal is. Dat het een wezenlijk verschil maakt voor de samenleving op welke manier een geldsysteem ontworpen is. De huidige mondiale geldsystemen zijn vrijwel allemaal op dezelfde manier ontworpen, namelijk volgens het principe dat het geld ontstaat middels het verstrekken van rentedragende leningen. Achter elke euro die jij op je bankafschrift ziet staan, zit uiteindelijk iemand die een lening heeft afgesloten en die deze euro moet terugbetalen en daarover, behalve die euro, ook nog rente uit de markt moet halen. Dat leidt ertoe dat deze geldsystemen een vrij harde druk uitoefenen op de samenleving om op zoek te gaan naar meer geld.

Hier de belangrijkste consequenties op een rij:

- het voortdurend oplopen van de schulden
- de noodzaak tot groei in financiële zin
- (onbewuste) beïnvloeding van keuzes, beslissingen en gedrag van individuen en bedrijven

- collectief onvermogen om een echt duurzame koers te vinden
- een steeds grotere geldhoeveelheid die in grond, vastgoed en in de geldmarkt gaat zitten
- steeds terugkerende economische crises
- werkloosheid en eenzijdigheid van werk, waardoor er voor veel mensen geen geschikte arbeidsplek is
- stress, burnout en veel mensen die zich niet thuis voelen in 'het systeem'
- almaar toenemende verschillen tussen arm en rijk, etc.
- geld wordt dominant in het denken en handelen van mensen en bedrijven

In hoofdstuk 3 gaan we hier dieper op in.

Een eiland als voorbeeld

Stel je de volgende theoretische situatie voor: een denkbeeldig eiland waar de mensen met elkaar delen, samenwerken en ruilen, maar waar geen geld in gebruik is. Op een zeker moment komt er een buitenstaander naar het eiland die de eilandbewoners een idee voorlegt. Hij zegt: "Ik geef jullie deze schelpen. Gebruik deze als betaalmiddel om transacties met elkaar te doen" Het zijn schelpen die op het eiland niet voorkomen. Hij legt uit dat het ruilen veel gemakkelijker zal gaan wanneer de mensen een koe kunnen ruilen tegen schelpen en ze daarna, wanneer ze maar willen, deze schelpen weer kunnen ruilen voor iets anders.

De eilandbewoners zien er wel wat in en besluiten het voorstel van de man uit te proberen. "Maar", zegt deze "er is wel een voorwaarde. Omdat jullie het idee en de schelpen van mij hebben gekregen, moet je wel rente betalen over de schelpen die je van me te leen hebt." Ze spreken af dat iedere eilandbewoner voor het komende jaar tien schelpen leent en daarover één schelp rente betaalt. Deze te betalen rente is de vergoeding voor de man zelf; deze mag hij besteden op het eiland.

Meer schuld dan geld

Je begrijpt dat er iets vreemds aan de hand is met deze afspraak. Want wat gebeurt er als het hier bij blijft? Laten we er voor het gemak vanuit gaan dat er tien eilandbewoners zijn. De geldverstrekker zal na een jaar terugkomen en van iedereen 11 schelpen willen ontvangen, in totaal 110 schelpen. Hij heeft echter in eerste instantie maar 100 schelpen achtergelaten, dus per definitie zullen niet alle mensen in staat zijn hun schulden in te lossen.

De man doet echter nog iets. Hij komt niet na een jaar terug maar na een half jaar. Hij vraagt de bewoners hoe het gaat. Ze vertellen dat de ruilhandel

inderdaad gemakkelijker en effectiever verloopt. De man oppert het idee om meer schelpen bij hem te lenen, ook weer met een looptijd van een jaar. Sommige eilandbewoners maken daar gebruik van. Voor het gemak stellen we dat weer 100 schelpen van de man geleend worden, wederom tegen een rente van één schelp over een jaar te betalen.

Nu is de situatie veranderd. Wanneer de buitenstaander na een half jaar terugkomt, dus een jaar na de eerste lening, circuleren er op dat moment 200 schelpen op het eiland: de 100 van de eerste lening en de 100 van de tweede. De opgetelde schuld van de eilandbevolking is 220: 110 schelpen schuld van elke lening. De man komt nu dus de eerste verstrekte lening plus renteverplichtingen incasseren. Dat gaat om 110 schelpen. Het is niet zeker hoe de 200 schelpen op dat moment over de eilandbevolking verdeeld zullen zijn, maar het is mogelijk dat hij inderdaad 11 schelpen per persoon kan incasseren omdat er in totaal 200 in omloop zijn. Om het voorbeeld simpel te houden, zeggen we even dat dit zo is. Dus de man incasseert 110 schelpen. Vervolgens gaat hij voor de ontvangen rente – de vergoeding voor zijn bewezen diensten - spullen kopen op het eiland. Dus koopt hij voor 10 schelpen aan appels, schapen of andere goederen of diensten. Die 10 schelpen komen dus weer in omloop in de economie van het eiland.

De overige 100 schelpen (de afbetaalde leningen) mogen de bewoners opnieuw bij hem lenen. Er zijn twee redenen waarom het aannemelijk is dat ze dat zullen doen. De ene reden is dat ze merken dat de schelpen handig zijn voor de ruilhandel en ze realiseren zich dat ze door het lenen van schelpen zaken kunnen inkopen, waarmee ze later weer meer schelpen kunnen verdienen. Deze eerste reden is dus gebaseerd op 'kansen zien'. De tweede reden is dat de eilandbewoners weten dat de man over een half jaar weer terug zal komen om de tweede lening te incasseren. Een aantal eilandbewoners ziet aankomen dat dat over een half jaar wellicht niet gaat lukken. Een extra lening, met daarmee de kans om daar weer meer schelpen mee te kunnen verdienen, kan uitkomst bieden. Deze tweede reden om een nieuwe lening te willen is dus gevoelde druk of noodzaak.

We gaan er vanuit dat de bevolking opnieuw 100 schelpen leent, tegen wederom dezelfde rente. Op het moment dat de man het eiland verlaat zijn er op het eiland 200 schelpen in omloop. Dat zijn de 90 die nog over waren van de tweede lening, de 10 die de man besteed heeft op het eiland en de 100 van de derde lening. De schuld die de eilandbevolking in totaal heeft, is op dat moment 220 (immers twee leningen van 100 + de rente over twee leningen). Dit is dus dezelfde hoeveelheid schuld en dezelfde hoeveelheid geld als een half jaar ervoor.

Hier zie je dit in een tabel:

TABEL 1	Lening afsluiten begin jaar 1	Nieuwe lening na half jaar	Betaling eind jaar 1	Nieuwe lening begin jaar 2	
Nieuw erbij geleende geldhoeveelheid	100	100	-	100	
Aantal schelpen in omloop op eiland	100	200	200	200	Stabiele
Aantal schelpen verschuldigd	110	220	220	220	situatie
Nu te betalen aan rente+aflossing			110		
Aanschaffen door buitenstaander op eiland			10		
Schelpen in omloop na aflossing en rentebetaling én na besteding door buitenstaander			$200-110+10=100$		

Een stabiele situatie. Tenzij...

We zien zo dat er in theorie een stabiele situatie kan ontstaan. De geldverstrekker komt steeds na een half jaar terug, incasseert de lening + rente van een jaar ervoor, besteedt de geïncasseerde rente op het eiland en laat weer nieuwe leningen afsluiten ter waarde van opnieuw 100 schelpen. De situatie is in die zin stabiel dat het voor altijd zo door zou kunnen gaan. De bevolking hoeft niet steeds hogere leningen af te gaan sluiten, de man verdient elk half jaar hetzelfde bedrag aan schelpen en de schulden en renteverplichtingen kunnen steeds voldaan worden. We zullen echter zien dat dit een theoretische situatie is; in de praktijk is te verwachten dat het anders gaat uitpakken.

Want wat gebeurt er wanneer de geldverstrekker redenen ziet om de verdiende rente niet volledig te besteden op het eiland? Bijvoorbeeld omdat hij wat opzij wil leggen voor zijn oude dag. Laten we zeggen dat hij de komende tien jaar slechts de helft van de verdiende rente besteedt, terwijl verder alles gelijk blijft.

In tabelvorm zien we dan:

TABEL 2	Lening afsluiten begin jaar 1	Nieuwe lening na half jaar	Betaling eind jaar 1	Nieuwe lening begin jaar 2	Betaling medio jaar 2	Nieuwe lening medio jaar 2	Betaling eind jaar 2	
Nieuw erbij geleende geldhoeveelheid	100	100	-	100	-	100	-	
Aantal schelpen in omloop op eiland	100	200	200	195	195	190	190	Het aantal schelpen neemt af en raakt daardoor steeds meer uit balans met de schuld omvang
Aantal schelpen verschuldigd	110	220	220	220	220	220	220	
Nu te betalen aan rente + aflossing	-	-	110	-	110	-	110	
Aanschaffen door buitenstaander op eiland	-	-	5	-	5	-	5	
Schelpen in omloop na aflossing en rentebetaling én na besteding door buitenstaander			$200-110+5=95$		$195-110+5=90$		$190-110+5=85$	

In dat geval ontstaat er na 9,5 jaar een kritiek punt op het eiland. De schuld is steeds hetzelfde gebleven, immers elk half jaar sluit de bevolking een lening af van 100 schelpen en steeds na een jaar wordt die weer afgelost. De totale schuld is dus nog steeds 220 schelpen. De hoeveelheid geld in omloop is echter elk half jaar met 5 schelpen afgenomen. De buitenstaander ontvangt immers elk half jaar 10 schelpen aan rente en besteedt er maar 5 in de economie. Jaar-lijks ontvangt hij 20 schelpen rente en spaart er daarvan 10. Na 9,5 jaar zal hij 95 schelpen gespaard hebben.

Dan is er een serieus probleem aan de hand op het eiland. Wanneer de geldverstrekker weer de 110 schelpen komt incasseren, zijn er nog maar 105 schelpen op het eiland aanwezig. De eilandbewoners kunnen gezamenlijk onmogelijk aan hun verplichtingen voldoen.

Min of meer als een automatisme zal de gemeenschap een uitweg zoeken. En die uitweg is het afsluiten van extra leningen. Mogelijk zal de buitenstaander zijn eigen gespaarde schelpen wel uit willen lenen; dan krijgt hij immers opnieuw rente erover en groeit zijn geld harder. Of mogelijk importeert hij extra schelpen naar het eiland die hij als leningen in omloop brengt.

Het ontstaan van exponentiële groei

Voor de eilandbewoners raakt dus de verhouding tussen de geldhoeveelheid en de totale schuldverplichtingen steeds verder uit balans. Ga even uit van bovenstaande situatie na 9,5 jaar. De situatie was 105 schelpen in omloop en een totale schuld van 220 schelpen. Bewoners sluiten een aanvullende lening af van 100 schelpen, waarover 10 schelpen aan rente betaald moeten worden. De totale schuld is dan 330 geworden en de geldhoeveelheid is 205 schelpen. Dit geeft voor het moment wat lucht: de eerstvolgende incasseringstermijn zal voldaan kunnen worden (dat is immers nog het oude bedrag van 110 schelpen). Echter, al een half jaar daarna is er wederom een noodzaak voor een nieuwe aanvullende lening, want dan dienen 220 schelpen opgebracht te worden. De eilandbewoners zijn in een vicieuze cirkel verzeild geraakt.

In tabelvorm:

TABEL 3	Extra lening na 9,5 jaar1	Reguliere betaling na 10 jaar	Reguliere nieuwe lening na 10 jaar	Betaling na 10,5 jaar (ook over extra lening)	
Nieuw erbij geleende geldhoeveelheid	100	-	100	-	
Aantal schelpen in omloop op eiland	205	205	200	200	
Aantal schelpen verschuldigd	330	330	330	330	
Nu te betalen aan rente+ aflossing	-	110	-	220	Al één jaar na de extra lening is er opnieuw te weinig geld en dient er weer bijgeleend te worden
Aanschaffen door buitenstaander op eiland		5	-		
Schelpen in omloop na aflossing en rentebetaling én na besteding door buitenstaander		205-110+5 =100			

Het maakt dus een groot verschil of de geldverstrekker de verdiende rente direct op het eiland besteedt, of dat hij deze rente gebruikt om ook deze weer uit te lenen aan de bevolking. Dat is het verschil tussen tabel 1 en 2. In het eerste geval kan de bevolking het geld verdienen; in het tweede geval kan de bevolking het geld alleen weer verkrijgen door het nogmaals te lenen.

Zo zien we dat, wanneer de geldverstrekker de rente niet volledig besteedt in de economie, er onvermijdelijk een tendens ontstaat naar steeds meer leningen en daardoor steeds meer aflossings- en renteverplichtingen (Tabel 3). Je kunt verwachten dat de eilandbewoners druk en spanning gaan ervaren in die situatie. Een deel van hen maakt zich zorgen of ze aan hun verplichtingen kunnen voldoen. Zij zullen zich meer als concurrent gaan opstellen ten opzichte van de andere bewoners. Behalve een toegenomen concurrerende houding, kunnen we ook verwachten dat deze situatie ongunstig is voor het mentale welbevinden (gemiddeld genomen) van de bewoners.

Tevens zal, wanneer het er op aankomt, de korte termijn voorop gesteld worden boven de lange termijn. Best mogelijk dat die neiging er bij de eilandbewoners in meer of mindere mate toch al in zat, maar de financiële situatie waar ze zich gezamenlijk in bevinden versterkt de neiging om de korte termijn vóór de lange termijn te stellen en eigen belang vóór collectief belang.

Zo wordt het voor de bevolking steeds belangrijker om hun economie in financiële zin te laten groeien. Dat is nodig om de opgebouwde schuldverplichtingen te kunnen blijven dragen. Meer en meer zullen de eilandbewoners proberen natuurlijk en menselijk kapitaal in te zetten ten dienste van groeiende productiviteit en financiële opbrengsten. Waar er oorspronkelijk op dit eiland veel sprake was van delen, ruilen en samenwerken aan gemeenschappelijke doelen, worden allerlei zaken nu steeds vaker in geld uitgedrukt. Anders gezegd: hun leven wordt gemonetariseerd. De (groepen) mensen die minder goed in staat zijn om mee te gaan in dit groei vereisende systeem, zullen op achterstand komen.

Geld wordt de leidende gedachte bij de manier hoe ze hun eiland besturen. Ook wanneer er nadelige gevolgen voor hun leefomgeving en hun eigen welzijn zichtbaar worden, kunnen ze niet zo maar stoppen met het najagen van deze groei. Op de gemeenschap als geheel drukt immers de schuldenlast. Om terug te gaan naar verantwoord eilandbeheer, zal de druk die uitgaat van het geldsysteem waar ze mee ingestemd hebben, eerst weggenomen moeten worden.

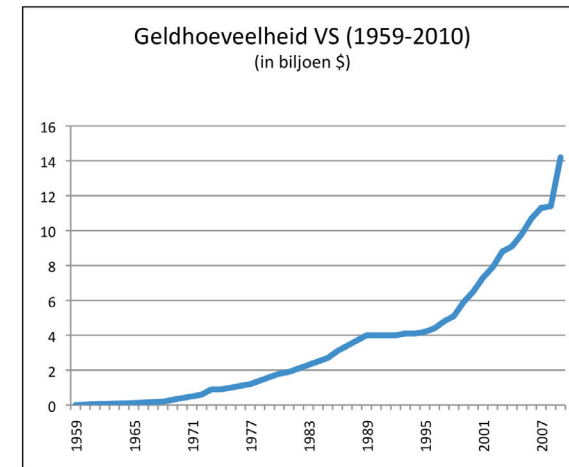
De vraag is nu natuurlijk of dit er in de echte wereld ook zo aan toe gaat. Bovenstaand voorbeeld is zeer gestileerd weergegeven. Maar in essentie is het wel hoe ons geldsysteem werkt. Geld ontstaat doordat het als lening in omloop wordt gebracht, waarna het met rente weer terugbetaald moet worden. Banken vervullen binnen het systeem de rol om geld op die manier in omloop te brengen. En ook in ons systeem geldt dat de banken (en anderen) de rente als hun verdiende mogen beschouwen en dat ze mogen kiezen of en hoe ze de verdiende rente besteden. Banken hebben natuurlijk veel kosten, zoals salarissen van medewerkers, uiteenlopende producten en diensten die ingekocht worden en kosten van bijvoorbeeld kantoorpanden. Dat zijn manieren waarop de bank de verdiende rente besteedt in de economie. Los van wat mensen misschien vinden van de hoogte van de vergoeding - dat is een ander thema - zien we aan bovenstaand voorbeeld dat de kernvraag met betrekking tot de werking van de economie is óf en in welke mate verdiende rente weer in de reële economie besteed wordt, omdat er (kunstmatige, door het systeem opgewekte) schaarste aan geld ontstaat zodra een deel van het geld in de geldmarkten terecht komt ^{VI}.

Ook in onze wereld zien we een vicieuze cirkel van steeds meer geld en steeds meer schuld

Het blijkt in de praktijk dat banken ook veel andere bestemmingen hebben voor hun verdiende rente, naast wat ze uitgeven in de reële economie. Banken, en overigens ook anderen die ruim in hun geld zitten, kunnen en mogen het verdiende kapitaal gebruiken voor speculatieve doelen. Zo kunnen zij van geld meer geld maken. Aangezien banken, net als ieder ander, belang hebben bij het vergroten van hun winst, is het logisch dat we ook in onze wereld zien dat de banken een deel van hun verdiende rente aanwenden om er geld mee te verdienen. Dat leidt tot tekorten in de reële economie: tot problemen om schulden af te lossen en de bedrijvigheid op gang te houden. We zijn, net als de eilandbewoners, terecht gekomen in een vicieuze cirkel van steeds meer geld en steeds meer schuld.

Dát is de dieperliggende oorzaak van de 'noodzaak tot groei' waar we vaak over horen. Zo komt het dat er een acuut probleem is wanneer ergens krimp optreedt. Het probleem is des te erger, omdat de groei van de geldhoeveelheid geen lineaire groei is, maar exponentiële groei. Dat wil zeggen: groei in een steeds sneller oplopend tempo. In de volgende grafiek zien we hoe de geldhoeveelheid

in de VS zich de afgelopen decennia ontwikkeld heeft. We zien ook hoe steil de curve inmiddels al is. De economie staat onder druk om die groei bij te houden, maar blijft logischerwijze steeds verder achter.

Geld als "stroom"

Nog even terug naar het voorbeeld van het eiland. Als je goed kijkt dient zich nog een vraag aan. Namelijk de vraag of de rente op zich een probleem vormt óf dat wellicht het onttrekken van geld aan de geldhoeveelheid het eigenlijke probleem is. We zien immers dat, wanneer de man (die als bank fungeert) alle verdiende rente direct weer uitgeeft, er een stabiele situatie ontstaat. We kunnen dat beter begrijpen als we ons realiseren dat geld op het moment dat we het uitgeven eigenlijk een stroom is. Geld circuleert: het gaat van de één naar de ander. De hoeveelheid geld die elke eilandbewoner jaarlijks kan uitgeven is niet alleen afhankelijk van de hoeveelheid geld die er in totaal aanwezig is, maar vooral van de snelheid waarmee dat geld circuleert.

Ga uit van de situatie op het eiland aan het einde van het eerste jaar: de schuld bedraagt 220 schelpen en er zijn 100 schelpen in omloop. Stel je voor dat de eilandbewoners heel actief handel met elkaar drijven en de schelpen heel snel rondgaan. Zo snel dat elke eilandbewoner elke maand wel 100 keer een schelp verdient en deze ook steeds weer uitgeeft. Je hebt dan letterlijk de situatie dat 'geld rolt', wat inhoudt dat het heel gemakkelijk is om het te verdienen. De eilandbewoners ervaren de economische situatie als gunstig: er is geld in overvloed en de zaken gaan goed. Het betalen van rente verandert niets aan

die situatie, aangenomen dat de buitenstaander de schelpen ook weer direct besteedt net zoals de bewoners dat doen.

We zien dus dat de betaling van rente op zich niet tot problemen hoeft te leiden, omdat geld functioneert als een stroom. Maar er is wel iets anders met rente aan de hand. Doordat op het eiland een geldsysteem in werking is waarbij rente op leningen gebruikelijk is, is er een prikkel om schelpen te sparen en niet alle schelpen direct uit te geven. Zo zagen we al dat de buitenstaander er financieel beter van wordt om een deel van de verdiende rente niet te besteden maar tegen rente uit te lenen. Daarmee heeft hij een manier ontdekt om zijn eigen vermogen te laten groeien. Er is dus een prikkel voor deze persoon om niet alle schelpen direct te spenderen, en dus is het te verwachten dat hij zich ook op die manier zal gedragen. En die prikkel komt eruit voort dat hij in een samenleving opereert waar geld rente oplevert. Daar komt bij, wat de buitenstaander kan, kunnen rijke eilandbewoners ook. Wie meer schelpen verdiend heeft dan hij direct nodig heeft, heeft er voordeel bij als hij deze schelpen tegen rente uitleent aan andere bewoners. De schelpencirculatie vermindert op dat moment. Deze schelpen komen dan immers niet direct middels bestedingen terug in de economie. Ze komen op indirecte wijze terug in de economie, pas nadat iemand ze geleend heeft en daarmee ook een nieuwe renteverplichting is aangegaan. En in beide gevallen, of het nu de buitenstaander is of een bewoner die zijn verdiende schelpen uitleent, wordt daarmee de schuldomvang, die op de reële economie drukt, vergroot.

Geld als "stock"

We kunnen dus voorspellen dat de verhouding tussen de hoeveelheid geld en de hoeveelheid schuld uit balans zal raken. Deze ongunstige verhouding leidt tot een probleem bij het terugbetalen van de leningen. Voor dat doel kunnen we geld immers niet als een stroom beschouwen, maar is het een vaste hoeveelheid (een 'stock'). Want je kunt elke schelp maar één keer gebruiken om een lening mee af te lossen. Hier geldt het principe 'op is op'.

Wanneer de totale schuldomvang van een samenleving uit de pas gaat lopen met het vermogen om deze schuld terug te betalen, leidt dat tot verminderde geldcirculatie. Mensen gaan geld niet besteden in de economie maar gebruiken het om af te lossen.

Uitholling van de samenleving als gevolg

Bovenstaande leert ons dat zolang geld snel circuleert het hier beschreven geldmodel best goed lijkt te functioneren. Maar het is onvermijdelijk dat er op termijn problemen ontstaan. Problemen van te grote schuldomvang, van vertraging in de geldcirculatie en, als gevolg daarvan, economische crises in de reële economie. Verder doordenkend is het zelfs voorspelbaar dat dit er toe leidt dat geld een overheersende rol gaat spelen in de samenleving, met uiteindelijk tot gevolg dat de samenleving zichzelf uitholt.

Ook voor de banken is dit ongunstig

Ook in onze 'echte wereld' is dit aan de hand. Door de prikkels om verdiend geld (door banken en anderen) niet allemaal in de economie te spenderen, is de verhouding tussen de totale schuld en de totale geldhoeveelheid steeds verder uit de pas gaan lopen. Op de korte termijn biedt het afsluiten van nieuwe leningen soelaas. Op de lange termijn vergroot dit de problemen. Want bij het afsluiten van zo'n nieuwe lening, hoort uiteraard dat de schuldnemer de verplichting aangaat dat hij ook het extra geleende bedrag, aangevuld met de rente, weer uit de markt terug zal halen. Hij moet dus, of hij wil of niet, op zoek naar mogelijkheden om in financiële zin groei te realiseren. Geld wordt dus voor hem een issue, ongeacht hoe hij intrinsiek in het leven staat.

In de 'echte wereld' zijn de eilandbewoners niet alleen individuen. Ook bedrijven, instanties en overheden sluiten leningen af. In zekere zin zitten zij dus allemaal in hetzelfde schuitje. En vroeg of laat komt het probleem van de disbalans aan het licht en kan de (mondiale) samenleving niet meer aan haar verplichtingen voldoen.

Ook banken hebben er nadeel van wanneer de betalingsplichtigen in de problemen komen. De banken dienen namelijk hun balans op orde te houden. Dat gaat om de balans tussen de uitstaande leningen enerzijds en het eigen vermogen van de bank anderzijds. Wanneer veel leningen niet terugbetaald worden, raakt die balans uit evenwicht en heeft de bank een probleem. De bank zal, op haar beurt, op zoek gaan naar manieren om de balans te versterken.

Wat je als bank dan kunt doen, en zoals logisch te verwachten is ook zúlt doen, is zoeken naar andere manieren om je eigen vermogen en je winstgevendheid te laten groeien. Geld steken in speculatieve doelen is een uitweg die de banken

(naast anderen die dat ook doen) op grote schaal hebben gebruikt en gebruiken. Hoe speculatie in detail in zijn werk gaat, is een onderwerp dat voor dit boek te ver gaat. Kort gezegd komt het erop neer dat bepaalde 'assets', bijvoorbeeld gebouwen of producten, in waarde stijgen doordat de markt er steeds meer geld voor over heeft. De reden daarvan kan van alles zijn. Dat hoeft niet samen te hangen met een toename in de reële vraag naar het product. Het kan ook een gevolg zijn van wat er in de financiële markten gebeurt. Bijvoorbeeld, zoals we bij hypotheekleningen hebben zien gebeuren, kan het zo zijn dat prijzen gaan oplopen doordat er door de banken heel veel leningen zijn verstrekt (dus geld is gecreëerd) t.b.v. het aanschaffen van woningen. Als je veel geld creëert en beschikbaar stelt, waar mensen woningen mee kunnen betalen, kun je verwachten dat de prijzen van huizen gaan stijgen. En dan wordt speculatie interessant. Het wordt dan voor mensen en bedrijven die geld in bezit hebben aantrekkelijk om dit te beleggen in woningen, omdat er een situatie ontstaan is waarin de waarde van woningen voortdurend blijft stijgen. Zolang zo'n groeiende lijn standhoudt, merkt ook de reële economie daar de gunstige effecten van. Mensen en instanties verdienen geld op de geldmarkt, de stemming is positief en dat optimisme leidt ertoe dat er ook veel geld gespenseerd wordt in de reële economie. We hebben gezien dat als het geld snel rond gaat, de reële economie daar baat bij heeft.

Echter, zo'n voortdurende stijging van de prijzen van bepaalde goederen of 'assets' gaat nooit tot in het oneindige door. Het moet een keer tot een einde komen, omdat het gefinancierd is met steeds meer geleend geld. En daar staat dus geen echte waardecreatie of productie in de maatschappij tegenover; het gaat alleen om een stijging in waarde, uitgedrukt in geld. Dat is wat we een zeepbel noemen. Zo'n zeepbel komt altijd een keer tot een einde, tot een uiteenspatting. Op het moment dat dat gebeurt, heeft dat vele gevolgen. Niet alleen voor de speculanten, maar ook voor de economie en samenleving.

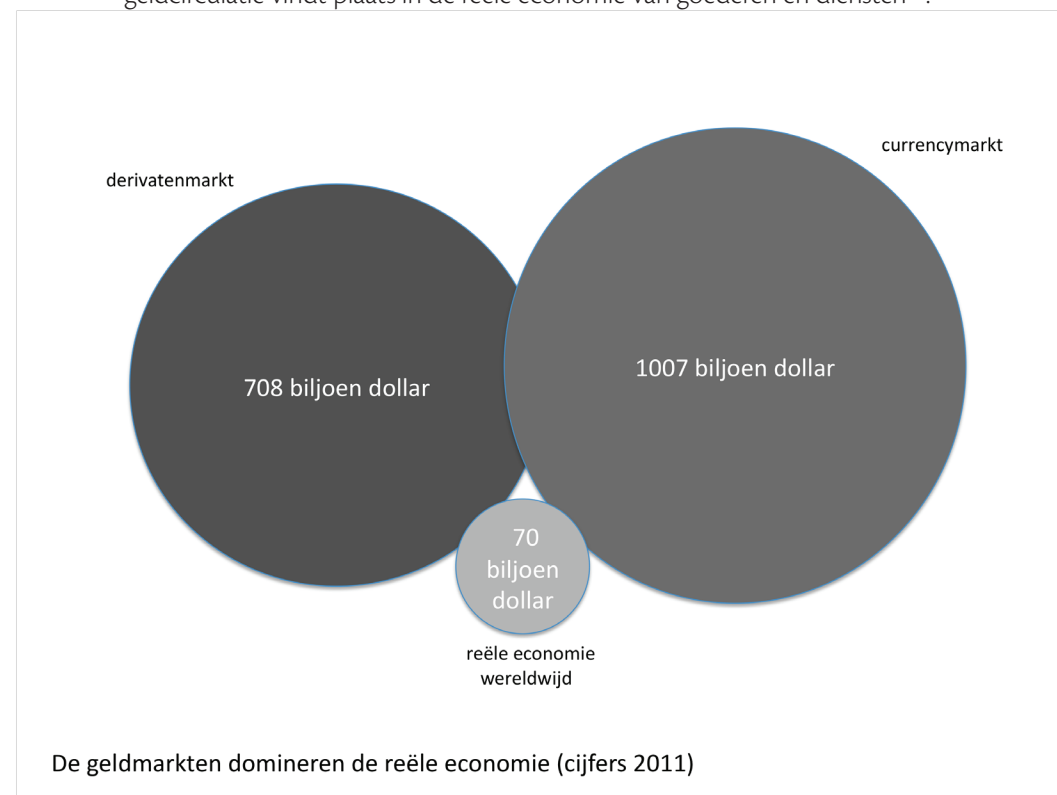
We zien dus, dat het bij voorbaat voorspelbaar is, dat banken en anderen die over veel geld beschikken, steeds meer zullen inzetten op het maken van winst in de geldmarkten. Temeer, wanneer ze merken dat de reële economie niet dezelfde winstgevendheid oplevert. Echter, daarmee ontstaan zeepbellen die na verloop van tijd de problemen in de reële economie juist weer verergeren.

Meer dan 95% van ons geld zit in de geldmarkten

Wat we uit bovenstaande leren is dat het niet alleen zo is dat speculatie en zeepbellen de oorzaak zijn van problemen met geld en economie, maar ook dat

de manier hoe ons geld in de kern ontworpen is een aanleiding vormt waardóór speculatie en zeepbellen enorme proporties aan zullen nemen. Sterker nog, zeepbellen zijn niet te voorkomen met het huidige geldsysteem.

De laatste decennia hebben we dit op steeds grotere schaal zien gebeuren. Er werd als het ware een nieuwe manier van financiële groei ontdekt, toen steeds duidelijker werd dat de reële economie het tempo niet meer bij kon houden. Geld verdienen met geld werd een steeds belangrijkere 'driver' onder ons financiële systeem. Inmiddels is ons mondiale geldsysteem zelfs zo ver verstrengeld geraakt in zichzelf dat 95% tot 97% van de geldhoeveelheid circuleert in de geldmarkten (met name de effecten- en derivatenhandel). Minder dan 5% van de totale geldcirculatie vindt plaats in de reële economie van goederen en diensten^{VII}.

Een zeepbelmachine

Gesimplificeerd kun je het als volgt zeggen. Ons geldsysteem is een soort zeepbelmachine. Dat zit in het ontwerp van het systeem en niet (alleen) in de uitvoering ervan. Immers, al in de basis - bij het creëren van het geld - wordt er

'lucht' gecreëerd door een grotere schuld terug te vorderen dan er daadwerkelijk aan geld in omloop is. We hebben eigenlijk een hele grote bellenblaasmachine opgetuigd, die niets anders kan dan zeepbellen blazen. We hoeven dus niet verbaasd te zijn, dat de mensen die met die machine werken steeds beter worden in het creëren van steeds grotere bellen. Zolang onze samenleving alleen maar een zeepbellenmachine als geldsysteem heeft, zullen er altijd mensen zijn die in dienst van dat systeem werken en zal er altijd een focus blijven op het vinden van nieuwe manieren om bellen te blazen.

Zoals Hèrald van den Bunt^{viii}, directeur GelreDome, het zegt (gesprek december 2013):

"Bedrijven zijn eigenlijk een speeltje geworden van de geldmarkten. Veel bedrijven zijn puur gericht op het creëren van shareholdervalue. Die bedrijven zijn er op gefocust de rol te vervullen die de financiële markten van ze vereisen. Daarmee gaat het niet meer om het vervullen van hun rol in de reële economie. Het creëren van financiële waarde is belangrijker geworden dan het creëren van echte waarde voor mensen en bedrijven.

Er komt steeds meer weerstand tegen deze focus. En terecht. Maar pas wanneer de macht vanuit de geldmarkten wegvalt of op z'n minst van karakter verandert, kunnen we écht verwachten dat bedrijven op grote schaal terug gaan naar de essentie."

Het voorgaande toont aan wat er in de kern met ons geld aan de hand is. Dát die situatie veel met ons doet, ligt voor de hand. We bevinden ons immers permanent in een situatie van kunstmatige disbalans, ook al kunnen we er niet goed de vinger op leggen. En omdat het gedrag van individuen erdoor beïnvloed wordt, heeft het ook een uitwerking op de ontwikkelingsrichting van de samenleving als geheel. Wat niemand weet is hoe de wereld eruit zou hebben gezien als we een ander geldsysteem hadden gehad. De kans lijkt me vrij groot dat onze welvaart dan (nog) niet het niveau bereikt had dat we nu hebben. Maar ook zouden problemen die we nu hebben, op het gebied van bijvoorbeeld duurzaamheid en werkeloosheid, er dan vermoedelijk heel anders uitgezien hebben. We schieten er echter weinig mee op ons op te winden over keuzes die in het verleden gemaakt zijn. Het is zoals het is. Het gaat er om de huidige situatie onder ogen te zien en van daaruit de beste keuzes te maken met het oog op de toekomst.

2.2 HOE IK ME PERSOONLIJK TOT DIT THEMA VERHOUD

Na bovenstaande uiteenzetting, wil ik graag iets persoonlijks delen met jou als lezer. Het gaat over wat bovenstaande inzichten met mij doen. Hoe het mij raakt in m'n hart. Dat werd mij op een specifiek en indringend moment heel duidelijk, namelijk toen ik voor de eerste keer voor een klein publiek over mijn zoektocht naar de werking van geld ging vertellen.

Het was tijdens een training 'Expressief presenteren'. Deze training werd verzorgd door Brit Vreenegoor^{ix} in Theater het Hof in Arnhem. Brit is actrice en ze weet als geen ander hoe ze mensen kan bewegen om vanuit hun authentieke kracht te gaan spreken. We waren met een kleine groep deelnemers, dus er was veel tijd om te oefenen en om de stimulans van Brit aan den lijve te ondervinden. Toen het mijn beurt was gaf Brit meteen aan dat ik het moest gaan hebben over de werking van geld. Ze had in de pauze al gemerkt – zo vertelde ze me later – dat er iets aan de hand was met hoe ik daarover sprak. Ze wist dus precies wat ik nodig had. Maar zelf was ik daar niet zo van overtuigd. Ik voelde me nog lang niet capabel genoeg om over dat ingewikkelde onderwerp te spreken. Maar ik volgde Brit.

Steeds opnieuw liet ze me vertellen. En steeds opnieuw was ze niet tevreden. Het was niet ontspannen genoeg, niet écht genoeg, het kwam niet aan bij het publiek. "Je raakt me nog niet", zei Brit. Ze blijft daarbij altijd positief; ze gelooft echt dat je het in je hebt. Maar ze is ook streng. Ze liet me het verhaal vertellen in allerlei houdingen: staand, zittend, liggend, met m'n handen achter m'n hoofd etc. En ik weet nog goed dat ik op een gegeven moment dacht: "En nu laat ik alles maar helemaal los. Ik ga gewoon vertellen wat er in me opkomt." Ik merkte dat ik begon te vertellen over het moment dat het voor het eerst echt en volledig tot me doordrong wat er mis is met ons geldsysteem. Tijdens het vertellen vanuit die houding kwam er een diepe rust over me. En Brit bleef stil.

Ik vertelde hoe het was geweest - op een dag dat ik daar de ruimte voor voelde - om alles wat ik over het onderwerp kon vinden op het internet heel gedegen te bekijken, te lezen, filmpjes steeds terug te spoelen en het voor mezelf uit te tekenen. Net zolang tot ik het helemaal begreep. Ik vertelde dat ik me aan de ene kant voldaan voelde, toen dat gelukt was. Het voldane gevoel dat je krijgt als je een ingewikkelde puzzel toch hebt kunnen oplossen. Maar tegelijk was

er ook een ander gevoel. Ook dat wilde ik het publiek gaan vertellen. Ik begon: “En aan de andere kant...” Op dat moment barstte ik in tranen uit. Geen tranen van ontroering. Dit waren tranen van verdriet en ontzetting. Een tijd lang zat ik daar op het podium te huilen. Ik weet nog dat ik de zaal inkeek en zei: “Het is zo ziek”. Het was de eerste keer dat ik erom huilde. Dat had ik daarvoor niet gedaan. Door de lessen van Brit had ik voor het eerst met anderen gedeeld wat ik vóel bij het besef wat er met ons geld aan de hand is. Toen pas drong dat gevoel ook echt tot mezelf door.

Het was niet erg om daar te zitten huilen. Het mocht er zijn. Nu voelde ik pas werkelijk hóe verbonden ik ben met dit thema. Het gaf me kracht, en richting.

Ik heb er door geleerd dat ik mag laten zien wat er in me leeft. Dat juist het laten zien van mijn gevoel de boodschap onderstreept. Het vraagt lef, maar alleen als ik met m'n gevoel verbonden ben kan ik anderen echt bereiken.

2.3 VOOR- EN NADELEN VAN REGULIERE GELDSYSTEMEN

De in paragraaf 2.1 beschreven werking van ons geldmodel heeft voor- en nadelen. Het heeft als gunstige kenmerken dat het geld gemakkelijk is om te gebruiken, eenduidig is, redelijk stabiel is in waarde en vrijwel zonder beperkingen gependend kan worden aan vrijwel alles wat er te koop is. Dat, samen met de ingebakken druk om te groeien, heeft er behoorlijk aan bijgedragen dat we in de afgelopen eeuwen enorm vooruit gegaan zijn in welvaart, innovatie, kennis, wereldwijde samenwerking en het benutten van menselijk potentieel. Dat menselijk potentieel blijkt gigantisch te zijn: wat mensen samen weten te creëren gaat ons voorstellingsvermogen ver voorbij. We plukken daar als samenleving de vruchten van. De voordelen van het bestaande geldsysteem zijn dus duidelijk.

We staan nu echter voor de taak om deze verworvenheden - het zinvol inzetten van menselijk potentieel én ons vermogen tot samenwerking - niet te verliezen. Sterker nog: we staan voor de taak om deze kwaliteiten nog veel zinvoller in te zetten, ten gunste van wat belangrijk is voor onze gezamenlijke toekomst.

Want het genoemde geldmodel heeft ook nadelige kanten. Mede door de invloed van geld op de samenleving zien we ons geconfronteerd met steeds groter wordende verschillen tussen arm en rijk, toenemende risico's van

(mondiale) maatschappelijke instabiliteit en onrust, het interen op de veerkracht van de aarde, steeds meer mensen die niet meer bestand zijn tegen de 'druk' die ze ervaren of zich niet meer thuis voelen bij de manier waarop onze samenleving functioneert en steeds meer mensen die 'aan de zijlijn' staan.

Een zeer volledige uiteenzetting van deze factoren is te vinden in het boek 'Ons Geld: Naar een nieuw geldsysteem' van Frans Doorman^x.

Een samenleving met een geldsysteem als het onze staat, door de beschreven exponentiële groei, onder een vrijwel onzichtbare maar permanent voelbare druk. Een druk om hoe dan ook financiële groei te realiseren. Geld stroomt automatisch toe naar die sectoren waar in korte tijd van geld meer geld gemaakt kan worden. Daar komt bij dat de allocatie van geld – dat wil zeggen: het bepalen waar nieuw gecreëerd geld naar toe gaat – in de huidige situatie niet gericht is op wat de samenleving nodig heeft. In de regel zijn het banken die nieuw geld in omloop brengen en het criterium dat zij (logischerwijze) hanteren is of het geld op niet al te lange termijn zal renderen. Ook bij de huidige 'quantitative easing' (het creëren van nieuw geld door centrale banken) gaat het nieuwe geld rechtstreeks de geldmarkten in. Het criterium voor geldallocatie is dus níet op welke plekken in de samenleving investeringen het hardst nodig zijn.

Het (financieel) dienen van maatschappelijk relevante aandachtsgebieden komt daardoor in de knel. Natuurlijk heeft ieder bedrijf, iedere overheid, iedere leider en ieder mens zijn eigen verantwoordelijkheid hoe hij hiermee omgaat, maar dat neemt niet weg dat onze samenleving permanent 'duwtjes' krijgt in een richting waar uiteindelijk niemand bij gebaat is. Een groot punt van zorg, dat daar nog bij komt is de instabiliteit van het geldsysteem zelf. Alle reden dus om ons af te vragen hoe het op fundamenteel niveau anders kan.

En toch, de toekomst is aan ons

Als je bovenstaande op een rijtje zet, dan kan de vraag bij je opkomen hoe we daar ooit uit gaan komen. In eerste instantie gingen mijn gedachten uit naar mogelijkheden om ons huidige geldmodel om te buigen zodat het toekomstbestendiger zou worden. Ik keek toen nog niet echt 'buiten de grot'. Dat leek me veel te vergaand en te alternatief. Het leek me onhaalbaar.

Hoe meer ik me er echter in verdiepte, hoe meer het me duidelijk werd dat de problemen met ons bestaande geld in de wortels van het systeem zitten.

Dát, gecombineerd met de buitenproportionele hoeveelheden geld in de geldmarkten, deed me geleidelijk realiseren dat juist het weer gezond maken van het bestaande systeem het onhaalbare is. Bovendien is het bestaande systeem nauwelijks 'van onderaf' te beïnvloeden.

In diezelfde tijd kwam ik steeds meer voorbeelden tegen van initiatieven 'van onderaf' waarin marktpartijen met succes zelf hun wederkerigheid regelen. Ik begon te begrijpen dat het bouwen aan een 'nieuwe economie' samen zal gaan met het opnieuw bedenken hoe we onze wederkerigheid willen organiseren, hoe we geld willen laten werken. Als we zoeken naar oplossingen waar we zélf invloed op hebben, dan zijn 'ander-geld-modellen' (mits deze een gedegen opzet hebben) een prima manier om de huidige situatie naar ons toe te trekken.

Ik kan me voorstellen dat je als lezer, net als ik, wel even tijd nodig hebt om aan deze gedachte te wennen. Het enige wat ik met dit boek kan doen, is laten zien wat er zou kunnen. Laten zien waar we als samenleving toe in staat zijn en toe bereid zijn.

Daarmee kom ik tot het einde van dit hoofdstuk waarin ik 'het slechte nieuws' gedeeld heb. Toen ik me de afgelopen jaren in deze materie aan het verdiepen was, werd ik soms overvallen door een gevoel van machteloosheid. Toch had dat niet de overhand. Alles bij elkaar geloof ik dat er, ondanks vele bedreigingen, voldoende kansen zijn waar we echt mee vooruit kunnen. Mijn grootste hoop put ik uit het volgende. Wetende met wat voor soort geldsysteem we te maken hebben, en hoe dat z'n uitwerking heeft op de samenleving, vind ik het overweldigend om te zien hoeveel we toch voor elkaar over hebben. Want bedenk wel - hoe belangrijk geld ook geworden is - we zien nog steeds heel veel voorbeelden van mensen en bedrijven die bereid zijn zich in te zetten voor een ander, voor hun leefomgeving en voor toekomstige generaties. Dát die drive er is (naast andere eigenschappen die we natuurlijk ook in ons hebben), en dat die drive blijkbaar diep in de mens verankerd zit, maakt mij zeker optimistisch.

3 Wat doet ons geldsysteem met ons?

Vrijwel alle uitdagingen van de huidige tijd hangen op de één of andere manier samen met de werking van geld. Uiteraard is ons geldsysteem niet de enige factor in de ontwikkelingen in de samenleving, maar het speelt een grote rol. De beste manier om ons te realiseren hóe ver de invloed van geld gaat, is door te kijken hoe het direct het gedrag van mensen beïnvloedt. In het voorbeeld van het eiland zagen we al dat kunstmatige schaarste aan geld een sterk op concurrentie gerichte dynamiek in de samenleving teweegbrengt. Maar ook op individueel niveau staan mensen direct, veelal onbewust, onder de invloed van het huidige geld.

Geld maakt dat we ons anders gedragen

In het boek 'Geld en duurzaamheid'^{xl} vertellen de auteurs over een onderzoek waarbij mensen in twee groepen verdeeld werden. Beide groepen kregen dezelfde taak: de deelnemers dienden individueel een aantal vragen te beantwoorden, maar mochten daarbij hulp vragen van anderen. Bij één van de groepen waren elementen van geld in de ruimte zichtbaar, zoals een artistiek geldbiljet als wanddecoratie. Bij de andere groep was dat niet het geval. Het bleek dat de mensen in de groep waar geld zichtbaar aanwezig was aanzienlijk meer vragen alleen oplosten en ook de neiging hadden om geen gehoor te geven aan hulpvragen van anderen.

De auteurs verwoordden het als volgt: "De 'menselijke natuur' kreeg vaak de schuld als de motor die financiële dwaasheden en crises drijft. We kunnen dat idee nu onderschrijven, zij het met een voorbehoud. Deze problemen worden veroorzaakt door 'de menselijke natuur' als die geprogrammeerd wordt door een

monopolie van bankschuldgeld'. Dit monopolie van bankschuldgeld genereert een specifieke menselijke cultuur met bijbehorende problematische gedragspatronen. Het gebruik van ruilmiddelen die niet gecreëerd zijn door bankschuldgeld leidt tot andere gedragspatronen."

Ook uit het persoonlijke verhaal van Carolien Hoogland^{xiii} (gesprek september 2014) blijkt hoe geld ons als persoon verandert. Vaak zonder dat we het merken.

Carolien merkte het wél. Dat gebeurde in het jaar 2010 toen ze (samen met haar zontje) zonder geld leefde. Ze hielp mensen, winkels en bedrijven en ze kreeg daarvoor terug wat ze nodig had. En ze kreeg meer... Zo had ze minder last van tijdsdruk, beleefde vriendschappen intenser, was creatiever en scheppender en had meer zelfvertrouwen. Terugkijkend zegt ze: *"Het gaf me een basaal gevoel van veiligheid dat ik blijikbaar, los van geld, in staat ben om relaties aan te gaan met anderen en op die manier in m'n levensonderhoud te voorzien."*

Meer zelfvertrouwen door te leven zonder geld

Carolien maakte de keuze voor haar 'jaar zonder geld', omdat ze wilde ervaren hoe het is om echt de vrijheid te hebben om op je eigen unieke manier bij te dragen aan je omgeving.

Die keuze bracht haar tot inzichten en ervaringen die ze niet had verwacht. Zo had ze meer contact met de buurt en realiseerde ze zich op een gegeven moment dat ze 'uit het consumentencircus' was gestapt. Maar ze merkte ook dat geld wel degelijk voordelen heeft. Zoals de mogelijkheid om te sparen voor een periode waarin je, bijvoorbeeld door ziekte, minder productief bent.

Samengevat zegt Carolien het als volgt: *"Geld zou wat mij betreft zeker welkom zijn in de samenleving, maar dan wel graag met een ander ontwerp. Ik denk dat er niet één antwoord is op hoe het zou moeten zijn, maar dat de antwoorden voort zullen komen uit het gemeenschappelijk ontdekken wat werkt en wat niet. Daarom vind ik maatschappelijke debat hierover zo belangrijk."*

In het boek 'Een @nder soort geld'^{xiii}, geschreven door Helen Toxopeus op basis van gesprekken met Henk van Arkel van STRO, staat een aansprekend voorbeeld over hoe geld en rente onze beslissingen beïnvloeden.

Het voorbeeld gaat over de aanschaf van een duurzaam huis. Het maakt duidelijk hoe de factor rente ongemerkt een doorslaggevende rol speelt in menselijke beslissingen. Henk van Arkel stelt twee mogelijkheden voor. Enerzijds het kopen van een 100 procent duurzaam huis, van uitstekende kwaliteit, dat heel lang meegaat en lage energiekosten heeft. En anderzijds het kopen van een minder duurzaam huis dat genoemde kwaliteiten niet heeft, maar dat wel goedkoper is in de aanschaf.

Als je geen factor rente zou hebben, dan zou het aanschaffen van het duurzame huis veruit het voordeligst zijn, met name vanwege het besparen op energiekosten en de lange levensduur. Bovendien verschaft dat huis meer woongenot.

Wanneer je echter voor de huisaankoop een hypotheek gaat afsluiten, dan wordt het een heel andere rekensom. Doordat in de hypotheek rente op rente doorberekend zit, wordt het duurzame huis ineens een stuk duurder dan het niet-duurzame huis. Je moet immers vanaf het begin een hoger bedrag lenen en daarover betaal je vanaf jaar 1 de rente, terwijl je van de gunstige energiekosten en de lange levensduur pas in de loop der jaren profiteert. Daardoor wegen rentekosten veel zwaarder mee dan besparingen en levensduur. De totale kosten van het duurzame huis kunnen jaarlijks al gauw dubbel zo hoog zijn als van het niet-duurzame huis. Het behoeft geen toelichting dat veel mensen dan toch maar een niet-duurzame keuze zullen maken.

Deze invloed van de factor rente speelt niet alleen voor particulieren. Ook bedrijven en instanties maken gedegen financiële afwegingen als het gaat om lange termijn-investeringen. Bij het maken van (investerings)keuzes is het dus lastig om het lange termijn belang er goed in mee te nemen. We zien aan het bovenstaande hoe sterk onze (aankoop)beslissingen, op kleine en grote schaal, gestuurd worden door een op rente gebaseerd geldsysteem.

Met het huidige geldsysteem komen we nooit tot echte duurzaamheid

Bovenstaande voorbeelden illustreren hoe de huidige opzet van ons geldsysteem doorwerkt in beslissingen die mensen, bedrijven en overheden maken en hoe daarmee duurzame keuzes geblokkeerd worden. Het maakt indringend duidelijk dat we met het huidige geld nooit een echt toekomstbestendige koers zullen vinden. Tegelijk zal, om wel die koers te realiseren, er veel meer nodig zijn dan alléén het veranderen van geld.

Het is dus te kort door de bocht om te stellen dat 'de mens nou eenmaal hebzuchtig is en alleen maar eigenbelang nastreeft'. Mensen zijn complexe wezens. Ze hebben het zowel in zich om eigenbelang als gemeenschappelijk belang na te streven. Ze denken zowel aan de korte termijn als aan de lange termijn. Hoe onze maatschappij eruit zou zien als we met een ander geldsysteem te maken hadden, valt niet te zeggen. Ongetwijfeld zou de mens nog steeds blijk geven van allerlei verschillende drijfveren en motivaties. Maar in plaats van betogen dat mensen zich anders moeten gedragen, is het wellicht effectiever om tenminste ook te kijken naar de omstandigheden, het systeem, waarbinnen menselijk gedrag tot stand komt.

Johan van den Elzen^{xiv}, directievoorzitter Movares, zegt daar het volgende over (interview juni 2012):

"Veel van de indicatoren waardoor iemand binnen de bestaande structuur hogerop komt, berusten op 'perverse prikkels'. Zoals bonussen die gekoppeld zijn aan hoge winsten en dure transacties. Dat werkt in de hand dat mensen de korte termijn en het eigen belang bovenaan stellen in hun afwegingen en keuzes. Terwijl mensen intrinsiek óók motivaties hebben om het overkoepelende belang te willen dienen. Het zou veel gunstiger zijn om die motivaties te stimuleren.

Wat ik daar zelf mee doe, is het volgende. Ik stel me bij elke beslissing die ik neem of moet nemen de vraag: "Kan ik het in de kantine hangen?". Dat is voor mij de ultieme vorm van governance. Een bevestigend antwoord geeft het bewijs dat je consistent en congruent handelt. De medewerker ziet dan dat het besluit in lijn is met eerdere besluiten en strategische keuzes en krijgt de overtuiging dat er geen sprake is van marchanderen, willekeur en andere vormen van ongewenst gedrag. Je kunt daar zelf van alles van vinden, maar laat het antwoord daarop over aan je medewerkers. Die weten het beter dan wie dan ook.

Een andere vraag die je in mijn ogen altijd moet stellen is: "Worden de medewerkers daar beter van of wat schieten zij daar mee op?" Ook dat wordt vaak niet gedaan. Dat geldt met name voor strategische keuzes als overnames. Daarbij wordt de vraag wie er beter van wordt vaak alleen gesteld in het belang van de aandeelhouder en minder of niet voor de medewerkers.

Geluk en tevredenheid zijn wat het leven waardevol maakt

De optelsom van het menselijk streven bepaalt de richting die we als samenleving op gaan. Optimale ontwikkeling zou inhouden dat geluk en tevredenheid de primaire focus van dat gezamenlijk menselijk streven is. Echter, in de werkelijkheid blijkt ons streven vaak gericht te zijn op heel andere zaken. De vraag "Draagt dit bij aan welzijn voor mijzelf en anderen?" wordt te vaak overgeslagen. Daarmee raken we verwijderd van de kern van het leven."

In deze tijd van mondialisering, waarin we met steeds meer mensen op dezelfde planeet leven, zijn de menselijke drijfveren om samen te werken en rekening te houden met de lange termijn belangrijker dan ooit. Laten we ons afvragen hoe we onze systemen zo kunnen organiseren dat juist die drijfveren gestimuleerd worden.

Nu we bezig zijn, uit verlangen maar ook uit noodzaak, om een transitie te maken naar een nieuwe economische en maatschappelijke realiteit, is het des te belangrijker dat we inzicht ontwikkelen in de complexe verbanden tussen de werking van geld en de vele andere factoren die van invloed zijn op onze toekomst. Hoe verhoudt de werking van geld zich tot duurzaamheid? Hoe beïnvloedt het de verdeling van welvaart tussen mensen? Wat betekent het voor maatschappelijke stabiliteit en wereldvrede? Hoe hangt geld samen met het in- dan wel uitsluiten van mensen om mee te doen in de maatschappij? Welke uitwerking heeft ons geldsysteem op hoe we ons voelen en hoe we met elkaar omgaan?

Hiermee eindigt het hoofdstuk 'Wat doet ons geldsysteem met ons?'. Ik nodig jou als lezer uit na te gaan hoe dit voor jou is. Door het met elkaar hierover te hebben én door samen dingen te doen, nemen we geleidelijk ons lot weer in eigen hand.

4 | Wat te doen?

In hoofdstuk 2 heb je gelezen hoe geld werkt. Die werking leidt ertoe dat onze samenleving een bepaalde kant op wordt gedrukt. Een kant van steeds verdergaande productie- en consumptiegroei, veelal ten koste van andere, vaak belangrijker, zaken. Groei op zichzelf is niet het probleem; het gaat om de aard van die groei.

Laurens de Lange^{xv} (CMO Unica Groep) vertelt hoe duurzaamheid en groei hand in hand zouden moeten gaan (gesprek september 2013):

“Ons bedrijf bestaat om maatschappelijke vraagstukken op te lossen met techniek, met kwaliteit. Het zit in de aard van de mens om dingen mooier te willen maken, om te willen genieten en om ergens steeds beter in te willen worden. Ik geloof daarom niet in ‘de weg naar minder’.

Duurzaamheid gaat in mijn ogen om het leveren van kwaliteit; mensen moeten blij worden van wat je doet. De weg naar duurzaamheid houdt in dat we beter worden in het creëren van gemak en genot op manieren die geen schade toebrengen.”

Onze samenleving is nu in een situatie beland, waarin het niet langer gunstig voor ons is om te leven met een noodzaak tot groei in een bepaalde richting. Wat we nu nodig hebben is de gelegenheid om te groeien in de mate en richting die we zélf bepalen en binnen randvoorwaarden die onze collectieve belangen dienen, namelijk die van duurzaamheid en maatschappelijke stabiliteit. Om die

gelegenheid voor onszelf te creëren hebben we een geldsysteem - of wellicht diverse aanvullende geld- of wederkerigheidssystemen - nodig die toegerust zijn om ons daarin te faciliteren.

En de tijd is wel rijp voor andere soorten geld. Sterker nog, we zien er al steeds meer voorbeelden van ontstaan. Daaruit blijkt dat we eigenlijk al lang begonnen zijn onze economie opnieuw uit te vinden. Doordat het huidige geldsysteem steeds meer uit balans is geraakt, wordt het tekort aan euro's op veel terreinen - zoals onderwijs, cultuur, zorg en maatschappelijkheid maar ook in het bedrijfsleven - steeds nadrukkelijker voelbaar. Deze situatie houdt in dat er enerzijds nog steeds veel potentieel in de samenleving aanwezig is. Immers er zijn bedrijven en organisaties die kunnen leveren, er zijn mensen die kunnen en willen werken en ook is er nog steeds behoefte aan deze arbeid, producten en diensten. Er is dus aanbod en er is op zich ook nog steeds vraag. Er is echter een tekort aan euro's, met als gevolg dat vraag en aanbod soms niet bij elkaar komen. Kort gezegd: door een tekort aan 'smeermiddel' blijft veel potentieel in de samenleving onbenut.

Henk van Arkel en Camilo Ramada^{xvi} stellen het in hun publicatie 'Arm door geld' als volgt: "In eerdere crisisjaren herontdekte de Engelse econoom J.M. Keynes het belang van de koopkrachtige vraag. Het is voor ondernemers alleen de moeite waard producten te maken en in productie te investeren, als die producten ook verkocht kunnen worden. En daarvoor moeten mensen behoefte aan die producten hebben én er het geld voor hebben. Met andere woorden: er moet koopkrachtige vraag zijn. Als die er niet is, als de mensen het geld niet meer hebben om spullen te kopen, zakt de organisatie van de samenleving in.

Dan kunnen van de ene dag op de andere dag fabrieken ongebruikt raken, huizen leeg komen te staan en heel veel mensen werkloos raken en verarmen. De armoede die zo ontstaat, is eigenlijk volkomen onnodig. Want er is nog net zo veel behoefte aan de producten als eerst, er zijn nog net zoveel mensen om de producten te maken, en ook de grondstoffen en de productiemiddelen zijn meestal nog ruim voorradig. Er is alleen geen geld om de onderlinge verrekening bij te houden. Dat is de kern van een economische crisis: een slecht werkend geldsysteem."

Gunter Pauli^{xvii} verwoordt het nog krachtiger (mailwisseling oktober 2014):

"Er is enorm veel onbeantwoorde vraag in de markt. Met meer dan 1 miljard mensen zonder eten, water, energie en noem maar op is er een reuzenmarkt. Maar er is geen geld. Dat is een blindstaren op de huidige werkelijkheid. Dat er wel vraag is maar geen geld, duidt erop dat het huidige systeem niet in staat is deze mensen te bereiken."

Vanuit het besef dat economie eigenlijk niet over geld gaat, maar over marktparticipanten die zaken van waarde met elkaar uitruilen, zien we ook de mogelijkheid dat deze participanten het leiderschap over de situatie naar zich toe trekken. De uiteindelijke 'macht' ligt bij deze marktparticipanten. Bij de mensen, bedrijven en organisaties die samen de reële economie vormen. Daar wordt immers de echte waarde gecreëerd; zij zijn de producenten van wat er werkelijk toe doet.

Het is dan een voor de hand liggende oplossing om als samenwerkende partijen zelf een nieuw ruilmiddel te introduceren. Immers, handel is in essentie gebaseerd op goede afspraken over wederkerigheid. Dus als partijen in een groep of gemeenschap willen samenwerken én onderling goede afspraken maken, kunnen zij (voor een deel) ook zonder regulier geld tot zinvolle en voor iedereen profijtelijke samenwerking komen. Bijvoorbeeld, in de meest simpele vorm, door het bijhouden van een balans wie voor welke waarde geleverd heeft (en dus een tegoed heeft opgebouwd) en wie voor welke waarde 'negatief' staat (en dus een verplichting heeft aan het netwerk of de gemeenschap).

Deze balans, het bijhouden van ieders stand, biedt participanten de garantie van wederkerigheid: als je hebt geleverd kun je erop vertrouwen dat je er ook wat voor terug krijgt. Het gaat dan om een uitruilsysteem dat additioneel is ten opzichte van de euro. Moderne technologische ontwikkelingen maken het relatief eenvoudig om dergelijke modellen goed en betrouwbaar te laten werken.

Ik kan me voorstellen dat dit voor jou als lezer best een grote stap is. Ander geld introduceren is nou niet iets waar de meeste mensen dagelijks over nadenken of mee bezig zijn. Het klinkt behoorlijk onconventioneel. Maar je kunt het ook anders bekijken, zoals Bernard Lietaer^{xviii} schrijft: 'Vergeet niet dat het de conventionele praktijken zijn die ons in de huidige situatie gebracht hebben'.

Hóe dergelijke ander-geld-netwerken, wederkerigheidsnetwerken of uitruil-systemen (in essentie is dat wat mij betreft hetzelfde) zouden kunnen werken, is het hoofdthema van dit boek. En belangrijker nog: hoe we willen dat ze werken. Hierna lees je meer over wederkerigheidsnetwerken en hoe we kunnen zorgen dat deze echt werken, zonder iemand tekort te doen en zonder risico's te lopen.

Ik beschrijf hier ook een aantal concrete voorbeelden. Want er bestaat al veel op dit gebied. Ook heb ik inmiddels het initiatief genomen voor een eigen project op dit gebied, in samenwerking met steeds meer mensen en bedrijven die meedoen: United Economy. Doel daarvan is de versterking van de verschillende (regionale) initiatieven van uitruilnetwerken die er al zijn, door ook grotere (mkb-) bedrijven te betrekken bij onderling geld.

De politieke weg én de weg 'van onderaf' hebben elkaar nodig als twee kanten van één medaille

Dit hoofdstuk heeft als titel 'Wat te doen?'. Het laat diverse mogelijkheden zien om wederkerigheid te organiseren middels nieuwe soorten geld. Zelf onderling de wederkerigheid regelen, is iets wat je 'van onderaf' kunt doen. Mensen en bedrijven kunnen daarin zelf het initiatief nemen. Dat is maar één kant van de medaille. De andere kant is om 'van bovenaf', via politieke invloed en democratie, tot een beter en dienstbaarder geldsysteem te komen. Deze weg wordt ook bewandeld. Bijvoorbeeld het Sustainable Finance Lab en stichting Ons Geld zetten daar energie op. De beide kanten van de medaille zijn nodig.

4.1 VOORBEELD 1: GERICHT OP ONDERNEMERSKLIMAAT

De WIR in Zwitserland

Een aan de praktijk ontleend en aansprekend voorbeeld van ander geld is de Zwitserse WIR. Dat netwerk is ontstaan in 1934, als reactie op de grote crisis in die tijd. De WIR begon met zestien grote bedrijven die zich realiseerden dat de situatie van de crisis inhield dat er een tekort was aan circulerend geld. Dat er feitelijk geen sprake was van het wegvallen van vraag, alleen van koopkrachtige vraag. Ze zagen in dat ze elkaar konden helpen. Daartoe richtten zij een onderling uitruilnetwerk op, om met elkaar transacties te doen zonder daar Zwitserse francs aan te hoeven besteden. Deelnemers binnen de WIR rekenen met elkaar af in WIR's, waarbij een WIR evenveel waard is als een Zwitserse franc, maar geen Zwitserse franc is.

De WIR faciliteert dus de deelnemende bedrijven door hun onderlinge transacties in balans bij te houden. Het netwerk is inmiddels uitgegroeid tot ongeveer 70.000 participerende bedrijven en heeft een jaarlijkse omzet met een tegenwaarde van 1,5 miljard Euro. Dat is 1 tot 2% van de Zwitserse economie. De opzet van de WIR is eenvoudig en daardoor krachtig: in onderlinge balans wordt bijgehouden wie voor welke waarde geleverd heeft (en dus een tegoed heeft opgebouwd in het netwerk) en wie voor welke waarde afgenomen heeft (wat leidt tot een verplichting aan het netwerk). Deze balans, en de toepassing ervan, biedt alle deelnemers de garantie van wederkerigheid. Als je hebt geleverd, weet je dat je er ook wat voor terug kunt kopen. Het gaat om een aanvullend geldsysteem naast de nationale munt.

Het belangrijkste verschil tussen de WIR en 'gewoon geld' is dat de betalings-eenheid WIR gedekt is door reële goederen en diensten en door de bedrijven onderling wordt geregeld. Als er veel zaken worden gedaan in WIR's, dan neemt de hoeveelheid WIR's toe; als er weinig handel in WIR's is neemt ook de hoeveelheid WIR's in omloop af. Dat kenmerk van wederkerigheidsgeld is er niet bij 'gewoon' geld, waar de geldhoeveelheid (en daarmee de schuldhoeveelheid) noodzakelijkerwijs blijft toenemen, ongeacht wat er in de reële economie gebeurt.

Aanbod en (latente) vraag met elkaar verbinden

Wat opvalt bij de WIR is dat het gebruik ervan toeneemt in tijden dat het slechter gaat met de Zwitserse economie. Het dient als uitvalsbasis. Dat is als volgt verklaarbaar: een economische crisis leidt ertoe dat veel bedrijven met tekorten aan geld te maken hebben. Marktpartijen kunnen en willen in zo'n situatie nog steeds aan elkaar leveren, ze hebben ook behoefte aan elkaars producten en diensten, maar door schaarste aan geld komt een deel van de transacties niet tot stand. De WIR maakt het mogelijk om zonder regulier geld tot leveringen over en weer te komen. Doordat bedrijven blijven ondernemen en in elkaars behoeften blijven voorzien, zakt de economie minder ver in dan zonder dit aanvullende uitruilmodel. Zo draagt de WIR bij aan de veerkracht van de Zwitserse economie. Je kunt als economie en als deelnemend bedrijf gemakkelijker marktfluctuaties opvangen.

Door de deelnemers benoemde voordelen

De deelnemers aan de WIR noemen o.a. de volgende voordelen:

- Het is een kosteneffectieve manier om zaken te doen (In vergelijking met bankkosten, rente etc. zijn de kosten van deelname aan de WIR laag.)
- Het geeft toegang tot een vooraf geschoond en trouw klantenbestand.
- Het biedt een buffer tegen externe verstoringen, zoals een plotselinge wijziging van de rentevoet of andere macro-economische tegenslagen. Het geeft 'lucht' in economisch mindere tijden.
- Het is een manier voor kleine ondernemingen om enkele van de voordelen te verkrijgen waar anders alleen grote ondernemingen toegang toe hebben, doordat niet voor elke levering in de keten een overbruggingskrediet nodig is.

Concrete uitwerking hoe de WIR werkt:

Twee bedrijven zijn beide deelnemer in de WIR. Wanneer de één iets aan de ander gaat leveren, hebben ze de mogelijkheid om deze transactie (deels) in WIR's af te handelen. In dat geval maakt de afnemer WIR's over aan de leverancier. Deze betaling wordt middels een technisch platform automatisch bijgehouden: bij de één wordt het saldo verhoogd en bij de ander verlaagd.

Wanneer iemand negatief staat in het netwerk is hij verplicht om betaling in netwerktegoed te accepteren. Degene die betaalt, heeft dan als voordeel dat hij geen regulier geld kwijt is om toch hetzelfde te kopen.

De leverancier heeft als voordeel dat deze verkooptransactie gemakkelijker tot stand komt. Omdat de Zwitserse franc schaars is, zal een deal in WIR's gemakkelijker tot stand komen. WIR's zijn immers niet schaars; zij zijn per definitie in precies de juiste mate in het netwerk voorhanden, omdat je niets anders doet dan de onderlinge balans bijhouden.

In een later stadium kan degene, die in bovengenoemde transactie leverancier is, iets inkopen in het netwerk en dan betalen met zijn opgebouwde WIR's. Zo helpen de bedrijven elkaar door waarde aan elkaar te leveren zonder daarvoor (schaarse) francs te hoeven aanspreken.

4.2 VOORBEELD 2: GERICHT OP COLLECTIEF BELANG

Stel dat tien bedrijven samen een lokaal project mogelijk willen maken. Bijvoorbeeld een bedrijvenbeurs, een evenement in hun binnenstad, de renovatie van een historisch pand of een sociaal project. Het project is goed voor het bedrijfsbelang en/of voor het lokale maatschappelijke belang. Echter, op het moment dat het kostenplaatje ter sprake komt valt het tegen. In euro's blijkt het een te grote investering per bedrijf te zijn. De bedrijven willen wel, maar door schaarste aan euro's lijkt het vooralsnog niet door te gaan. Ze vragen zich af of het anders organiseren van de wederkerigheid uitkomst kan bieden.

Als deze bedrijven de mogelijkheid hebben om hun bijdrage (deels) in natura te leveren, komt het er anders voor te staan. De bereidheid om het project samen mogelijk te maken is er immers wel. En leveren in natura is aantrekkelijker dan leveren in euro's. Wanneer je dit doet vanuit een groot netwerk van bedrijven, die allen op deze manier projecten organiseren, dan wordt deze opzet een reële mogelijkheid. Het werkt als volgt. De uitvoerders van de diverse projecten (zoals het evenementenbureau of het restauratiebedrijf) krijgen voor dit project niet (volledig) betaald in euro's, maar (ook) in 'netwerkpunten'. Het is belangrijk dat deze 'netwerkpunten' reële en zinvolle bestedingsruimte vertegenwoordigen, anders kunnen de uitvoerders er niets mee. Dus als er binnen een groot netwerk allerlei bedrijven participeren die 'betalen' middels toezeggingen in natura, dan kunnen de projectuitvoerders met hun verdiende punten zaken inkopen die ze anders met euro's zouden hebben aangeschaft. Het voordeel voor de projectuitvoerders is dat het project toch doorgaat en ieder voor zijn bijdrage beloond wordt, terwijl het in euro's geen haalbare kaart was.

Het geld blijft binnen de kring van deelnemende bedrijven

Het grote voordeel voor alle deelnemers in het project is, naast de aantrekkelijkheid om in natura te mogen betalen, dat het ruilmiddel binnen de kring van deelnemende bedrijven blijft. Waar 'gewoon' geld gemiddeld na 3 tot 4 transacties 'weglekt' naar de geldmarkten, blijft hier het ruilmiddel circuleren tussen de deelnemers. De kans dat jij en de bedrijven om je heen het later weer terugzien is hier behoorlijk groot. Dat is zo, omdat deze geldsoort zonder rente werkt. Speculatie is daardoor binnen dit netwerk niet mogelijk. Geld verdienen met geld kan niet, want je kunt de netwerkpunten alleen aanwenden om er reële goederen en diensten mee te kopen.

4.3 VOORBEELD 3: EEN GROTE MARKT VOOR DUURZAAMHEID CREËREN

Waar publiek en privaat geld ingezet wordt om duurzame en innovatieve projecten te financieren, kan een onderling betaalmiddel ingezet worden om deze projecten extra kracht te geven. Denk bijvoorbeeld aan de bouw van windmolens of subsidie voor het verduurzamen van woningen. Door gebruik te maken van een onderling betaalmiddel, kan met dezelfde investering meer maatschappelijk én economisch rendement bereikt worden.

Het huidige geldsysteem is lineair. Geld wordt ingezet om in een behoefte te voorzien en uitgegeven aan of geïnvesteerd in een product, een project of een ontwikkeling. De op deze manier ingebrachte gelden komen, via het betreffende project, terecht bij de leveranciers van die projecten, en daar weer de leveranciers van, enzovoort. Deze betrokkenen kunnen ervoor kiezen om de revenuen te steken in duurzame producten, maar dat is allermist vanzelfsprekend. Het verdiende geld kan net zo gemakkelijk voor heel andere doelen aangewend worden.

Concreet voorbeeld

Met onderling geld creëer je een circulair financieel systeem, waarmee je de markt voor duurzame producten vergroot. Aan de hand van een concreet voorbeeld is het als volgt te uit te leggen. Stel, een investeerder (bijvoorbeeld een lokale overheid) heeft besloten een groot windmolenproject te gaan financieren. Wanneer deze investering in euro's wordt gedaan, zal met deze euro's bereikt worden dat het project er komt. Maar de leveranciers van het project en hun leveranciers, kunnen de ontvangen euro's gaan besteden aan wat ze maar willen, in sommige gevallen misschien aan energie uit fossiele brandstoffen of bijvoorbeeld het aankopen van speculatieve financiële producten. Dus je bereikt met de geïnvesteerde euro's wél dat het project er komt, maar je hebt geen stimulans ingebouwd voor het laten ontstaan van een grote markt voor duurzame energie en andere innovatieve producten.

Wanneer je de euro's in een waarborgfonds stort en op basis daarvan met een onderling betaalmiddel betaalt aan het project, dan kunnen de leveranciers van dit project dit onderlinge betaalmiddel verdienen en het vervolgens besteden door er bijvoorbeeld duurzame energie mee aan te schaffen of het te besteden bij de andere aangesloten bedrijven in dit netwerk. Dan heb je dus een dubbel effect met dezelfde investering: je maakt het project mogelijk én je stimuleert

het ontstaan van een grote duurzame markt (inclusief de markt voor het project waar in geïnvesteerd is).

De euro's in het waarborgfonds heb je als het ware achter de hand. Immers, wanneer het windmolenproject in staat is het onderlinge betaalmiddel weer terug te verdienen door energie te leveren, dan hoeven er geen euro's aan te pas te komen. Dan heeft het windmolenproject haar eigen leveranciers (evt. via anderen in het netwerk) 'terugbetaald' door hen energie te leveren. Het waarborgfonds hoef je alleen aan te spreken wanneer ergens de omloop van onderling betaalmiddel niet goed stroomt.

Waarborgfonds baseren op bijvoorbeeld grond

In plaats van euro's kun je het waarborgfonds ook (deels) baseren op zaken van intrinsieke waarde, bijvoorbeeld grond of zonnepanelen. De jaarlijkse opbrengst daarvan in natura (bijvoorbeeld voedsel of energie) zorgt dan voor de borging. Dan heb je ook het waarborgfonds zelf onafhankelijker van euro's gemaakt en ontstaan er bovendien kansen om grond weer tot common ground, dus collectief eigendom, te maken.

De hoeveelheid waarde die in het parallelle geldsysteem vertegenwoordigd is, is in de beginsituatie gelijk aan een waarborgfonds in euro's. De overheid of een andere investeerder geeft een project een garantie voor een vastgesteld bedrag. Dit bedrag komt als onderling betaalmiddel in omloop, wat de deelnemers aan het project vervolgens in onderlinge transacties een aantal malen kunnen 'besteden'. Zodoende genereren ze een veelvoud van het garantiebedrag aan omzet bij de desbetreffende bedrijven. Hoe meer bedrijven en organisaties meedoen, hoe groter de cumulatieve omzet en hoe groter het effect voor het ontstaan van een duurzame markt.

Naarmate meer investeringen via het waarborgfonds lopen en het netwerk groeit, krijgt het onderlinge betaalmiddel steeds meer een eigen status. Het betaalmiddel wordt steeds meer 'gedekt' door de echte waarde van de goederen en diensten van de deelnemende bedrijven. Het groeit dan toe naar een netwerk waarin de deelnemers onderling de balans van leveringen bijhouden. Zo ontstaat een nieuwe duurzame markt, die niet meer exclusief afhankelijk is van het huidige geldsysteem.

Voordelen:

De voordelen van een parallel geldsysteem zijn meervoudig. Voor bedrijven en vernieuwende projecten zit het voordeel van zo'n parallelle munt vooral in de aanloopperiode waar de cashflow laag is en tijdens de 'valley of death', waar de opbrengsten vaak onvoldoende zijn om de benodigde organisatiekosten en opschaling te financieren. Het onderlinge betaalmiddel zorgt er immers voor dat er gelijktijdig met het doen van de investering ook een markt wordt gecreëerd voor de duurzame producten en diensten. Voor de overheid is het voordeel dat het geld dat in het waarborgfonds gereserveerd is, alleen hoeft te worden aangesproken als het onderlinge betaalmiddel voor één van de deelnemende bedrijven geen zinvolle bestedingsruimte binnen het netwerk gevonden kan worden. Voor de (regionale) economie is het voordeel dat het geld binnen de reële economie wordt besteed en daarmee het bedrijfsleven én duurzame én maatschappelijke initiatieven ondersteunt..

4.4 VOORBEELD 4: EEN 'LEVEL-PLAYING-FIELD' VOOR DUURZAAMHEID CREËREN

Je kunt je afvragen of het niet indruist tegen de planet-kant van duurzaamheid, wanneer je systemen, zoals hiervoor, ontwikkelt om de bedrijvigheid te stimuleren. Meer bedrijvigheid is immers ook meer uitputting? In sommige gevallen kan dat zo zijn, maar het hoeft niet. Productiviteit en bedrijvigheid zijn op zich van grote waarde; het probleem ontstaat wanneer deze bedrijvigheid sociale of ecologische schade veroorzaakt. Bijvoorbeeld wanneer schaarse grondstoffen worden verbruikt, CO2 en andere afvalstoffen worden uitgestoten of wanneer het werk onder inhumane omstandigheden gebeurt. Circulaire economie en duurzame energieopwekking zijn enkele van de vele voorbeelden van bedrijvigheid die veel waarde toevoegen en weinig tot geen schade veroorzaken. Ook de componenten arbeid, kennis en creativiteit - die een bestanddeel vormen van vrijwel alle producten en diensten - hebben in het algemeen geen nadelige effecten. En, zoals gezegd, levert extra bedrijvigheid ook veel maatschappelijke voordelen op, zoals werkgelegenheid en verhoging van welzijn. Meer bedrijvigheid kan dus nadelig zijn voor duurzaamheid, maar hoeft dat niet te zijn.

Het zou uit het oogpunt van duurzaamheid ideaal zijn om een geldsysteem zo te ontwerpen dat het gericht stimulerend werkt op productie met zo weinig mogelijk nadelen en zoveel mogelijk duurzame en maatschappelijke voordelen. Dus een opzet die bedrijven die rekening houden met duurzaamheid inherent

beloont, en omgekeerd.

Met een wederkerigheidsnetwerk creëren we een eigen experimenteerterruimte. Immers, als we eenmaal een eigen onderlinge economie opgebouwd hebben, dan kunnen we daarin ook zelf bepalen welke regels er gelden. Daar ligt een uitgelezen kans om ervaring op te doen met het doorberekenen van de werkelijke (ecologische en sociale) kosten in de prijs van producten en diensten en in het belonen van positieve bijdragen.

Dus bedrijven die voorstander zijn van een level playing field (gelijk speelveld) voor duurzaamheid, kunnen hier gezamenlijk eigen initiatief toe nemen. Uiteraard kan dit niet direct voor de gehele productie, maar je kunt beginnen met een specifieke duurzame productlijn of duurzame merknamen. Je creëert als het ware een nieuwe markt, waar alle producten en diensten voor de inclusieve prijs worden aangeboden, en waar je alleen kunt betalen in de betaaleenheid van het betreffende duurzame netwerk.

Onze huidige economie is geen vrije markt

Volkert Engelsman^{xix} (oprichter en CEO van Eosta) zegt over de noodzaak van zo'n level playing field het volgende (interview februari 2013):

“De manier waarop onze economie nu functioneert, heeft weinig met een echt vrije markt te maken. Immers, de kosten die we met onze productie en consumptie toebrengen aan ecologie en aan het sociale domein zijn niet in de financiële kostprijs inbegrepen. Deze kosten blijven onzichtbaar in onze marktmechanismen. Van een vrije c.q. rechtvaardige markt is pas sprake bij volledige transparantie én internalisatie van de ecologische en sociale kosten in de eindprijs van een product.

Op den duur ontkomen we niet aan (fiscale) bonus/malus-correcties om een gelijk speelveld in de markt te bewerkstelligen. Dit helpt ons in de richting van een toekomst waarin er geen of slechts minimale vervuiling is. Een geld- en regelgevingssysteem dat er voor zorgt dat 'de vervuiler betaalt' en waarin maatschappelijke waardecreatie wordt beloond, is een belangrijke stap daarin.

Door schaalvergroting en globalisering is de markt anoniem geworden. De consument kent vaak niet de oorsprong van wat hij koopt. Hij heeft geen weet van de omstandigheden waaronder iets geproduceerd is. Deze anonimiteit geeft ruimte voor uitbuiting en roofbouw. Niet in de laatste plaats roofbouw op de gezondheid van de consument zelf.

Duurzaamheid begint daarom met transparantie en kennis. Het gaat erom de bewustzijnsbrug tussen producent en consument te herstellen. Daarmee doorbreken we de anonimiteit in de mondiale voedselketen."

Het creëren van een level playing field voor duurzaamheid houdt dus in dat er prikkels komen die duurzame keuzes bevorderen. Dat in tegenstelling tot de perverse prikkels die er in de huidige economie vaak zijn.

Je kunt je afvragen of bedrijven eigenlijk wel willen, dat de gevolgen van hun gedrag tot uiting komen in financiële consequenties. Gert Kroon^{xx} algemeen directeur van ARCADIS Nederland, is een voorbeeld van iemand die daar juist heel enthousiast van wordt (gesprek september 2012):

Transitie naar leven mét de natuur in plaats van ten koste van de natuur

"Als we het hebben over de transitie van de samenleving, dan gaat dat er wat mij betreft om weer te leren 'leven met de natuur'. We hebben jarenlang gedacht dat we de natuur naar onze hand konden zetten. Maar die gedachte blijkt op heel veel terreinen haar eindigheid te bereiken. We kunnen in deze richting niet verder omdat we zien dat ontwikkelingslanden aan het opkomen zijn en, logischerwijs, eenzelfde levensstandaard nastreven als die van ons. Dat zou op de huidige wijze absoluut onhaalbaar zijn. We zullen echt toe moeten naar een gesloten balans. Naar leven mét de natuur in plaats van leven ten koste van de natuur.

Ik ben daar optimistisch over, want de technische oplossingen zijn voorhanden om die balans erin te brengen. We kunnen technisch al zo veel meer dan we denken.

Een mooi voorbeeld van 'meer kunnen dan we denken', is wat er binnen Arcadis gebeurde nadat een klant van ons een initiatief nam. Dat gaat om ProRail. Zij hebben in 2009 de CO2-prestatieladder geïntroduceerd. Dat is een manier om in de hele keten de CO2-uitstoot in beeld te brengen en te kunnen vergelijken. ProRail gebruikt de CO2-ladder bij de selectie van opdrachtgevers. Dit zorgt er dus voor dat er transparantie is, en tevens een harde 'incentive' wanneer je erin slaagt je CO2-uitstoot te verlagen. Binnen ons bedrijf heeft dat echt iets in gang gezet. Tot die tijd deden we ook al veel inspanningen gericht op CO2-reductie. Maar door de ladder kwam ineens alles bij elkaar. Het richtte onze focus. De verschillende mogelijkheden die we al ontwikkeld hadden, zijn we toen heel gericht gaan clusteren.

Door deze financiële prikkel ging het ineens hard

Veel bedrijven, ook het onze, hebben zeker een ideologie die ze nastreven. Maar in je dagelijkse beslissingen en inspanningen is geld toch de grootste 'driver'. Bij beursgenoteerde ondernemingen zoals Arcadis speelt dat helemaal sterk. Je ontkomt niet aan de kwartaalcijfers. Daarnaast probeer je je toch nog vrij te maken voor bredere belangen en de lange termijn, en op basis van wilskracht en motivatie lukt dat ook wel. Maar het blijft een tweede prioriteit. Wat we met de CO2-ladder merkten is dat de intrinsieke motivatie ging samenvallen met een financieel belang. Dan gaat het ineens hard".

4.5 ANDERE AL BESTAANDE VOORBEELDEN

De vorige paragrafen zijn slechts enkele voorbeelden van alles wat er al kan en bestaat op het gebied van ander-geld-systemen. Hierna nog enkele die niet onbenoemd mogen blijven. Een bekende is natuurlijk bitcoin. Bitcoin behoort tot de crypto-currencies. Bitcoin heeft een heel ander onderliggend ontwerp (currency-design) dan de toepassingen uit de vorige paragrafen. We zien daaraan duidelijk hoe zeer zo'n currency-design er toe doet. Het heeft een totaal andere uitwerking in de praktijk.

Bekend is dat bitcoin ook soms op manieren gebruikt wordt, die we niet bepaald als maatschappelijk gewenst zouden beschouwen. Dat wil echter niet zeggen dat crypto-currencies op zich niet geschikt zouden zijn voor het maatschappelijk inzetten van nieuwe geldsoorten. Sterker nog, de onderliggende technologie van blockchain is veelbelovend omdat dit het mogelijk maakt duurzame en maatschappelijke triggers in te bouwen in het geld zelf. Achterin dit boek staat een link naar een filmpje dat heel goed de mogelijkheden van blockchain in beeld brengt.

Veel voorkomend zijn bijvoorbeeld ook LETS-systemen (Local Exchange Trading System). Dat zijn veelal burger- of wijkinitiatieven waarin individuen met elkaar spullen en diensten uitruilen met een eigen betaalmiddel. Verder bestaat het fenomeen Timebanks (ruilen op basis van 'bestede tijd' als betaalmiddel) en zijn er diverse (lokale) ander-geld-systemen gericht op transacties tussen plaatselijke winkeliers en consumenten. Het is interessant en leerzaam om hier meer over te weten te komen. Bijvoorbeeld in het rapport 'Complementaire Currencies' van

Erasmus Universiteit en Stichting Doen worden diverse alternatieve currencies met elkaar vergeleken. Ook het doorgeefboek van STRO 'Een @nder soort geld'^{xxi} geschreven door Helen Toxopeus op basis van gesprekken met Henk van Arkel, is aan te raden.

Omdat ik primair inga op manieren om het bedrijfsleven op grote schaal te betrekken bij nieuwe vormen van wederkerigheid, en wel op een manier die zo goed mogelijk de grootschalige vraagstukken van deze tijd adresseert, ga ik hier niet verder op bovengenoemde initiatieven in. Wel is het belangrijk te weten dat deze ontwikkelingen er zijn. Sterker nog, het zou heel mooi zijn om bedrijvennetwerken te verbinden met bijvoorbeeld burgerinitiatieven. Indien er genoeg aandacht is voor de gedegen opzet van deze koppeling, dan zijn daar zeker mogelijkheden voor. Het Circuit Nederland is een nieuw initiatief van STRO, dat daar bij uitstek voor bedoeld is.

Want het is heel goed denkbaar (hoewel even wennen aan het idee) dat een samenleving het beste gefaciliteerd wordt door verschillende soorten geld naast elkaar. Geld kun je zien als een vorm van infrastructuur. Als we het hebben over de infrastructuur van vervoer, dan weten we maar al te goed dat het gunstig is dat we verschillende vervoersmiddelen hebben; dat er een wegennet, een spoornet én fiets- en wandelpaden zijn. Afhankelijk van de situatie kies je voor de infrastructuur die passend is.

Wanneer we dit ook voor geld zo zouden organiseren, dan zou onze samenleving in economische en maatschappelijke zin veerkrachtiger worden. Het zou maar zo kunnen dat bijvoorbeeld sectoren als zorg, onderwijs, lokaal ondernemerschap en duurzaamheid veel beter (deels) met ander geld te faciliteren zijn dan met euro's.

4.6 HET INITIATIEF UNITED ECONOMY

United Economy houdt in dat we - voortbordurend op de kennis, inzichten en motivaties waar je in dit boek over leest – in samenwerking met betrokken bedrijven in de praktijk hiermee aan de slag gaan.

De deelnemers aan de United Economy zijn bedrijven die het creëren van echte waarde voorop stellen. Zij doen een deel van hun transacties middels een onderling betaalmiddel dat los staat van de dynamiek van de speculatieve

markten. Ook kunnen zij op die manier (maatschappelijke) projecten realiseren. Zo doen we gezamenlijk ervaring op met nieuwe vormen van wederkerigheid, wat een onmisbare bijdrage levert aan waardevolle ontwikkeling van de samenleving. Bovendien versterken de deelnemers elkaar hiermee in economische zin, doordat het geld blijft circuleren.

United Economy is een belangrijke aanvulling op wat er in Nederland al is op het gebied van ander-geld-systemen. Door grote en kleine bedrijven en organisaties, met een duurzame of maatschappelijke intentie, in één netwerk te verbinden, dragen we bij aan economische vernieuwing. De United Economy wil overal, waar passend, in relatie staan met andere wederkerigheidsnetwerken.

Het voert te ver om hier alle details van het project te omschrijven. Op de website www.unitedeconomy.nl is meer te lezen en de actualiteit te volgen.

4.7 VEELGESTELDE VRAGEN

We hebben in de vorige paragrafen een aantal voorbeelden gezien van wederkerigheidsnetwerken. Er zullen vast vragen bij je opkomen. Bijvoorbeeld of de deelnemers risico's lopen en hoe het zit met de belasting? Hierna vind je antwoorden op veelvoorkomende vragen.

Schiet er uiteindelijk niet altijd iemand bij in?

Deze vraag wordt vaak gesteld. Het antwoord is dat dat niet zo is. Althans, niet wanneer binnen het netwerk goede waarborgen en afspraken bestaan.

Om je de werking goed voor te stellen helpt het je te realiseren dat iedereen slechts een beperkt deel van zijn omzet regelt middels het onderlinge betaalmiddel. Dan is er altijd wel iets aan te schaffen waar je anders euro's aan zou hebben besteed. Voorwaarde is uiteraard dat er veel en relevante bedrijven in het netwerk meedoen. Je moet wel de keuze hebben uit een grote diversiteit aan producten en diensten.

Elke participant heeft een eigen verantwoordelijkheid om op te letten dat hij niet méér onderling betaalmiddel verzamelt dan waar hij een bestemming voor kan vinden. Kort gezegd: bij een goed doordachte opzet en verantwoord gebruik, zal er niemand tekort komen.

Aanvullende maatregelen die ervoor zorgen dat de wederkerigheid altijd geborgd wordt, zijn:

- De afspraak dat bedrijven die wel hebben afgenomen in het netwerk en na verloop van een afgesproken termijn nog steeds niet hun tegenprestatie hebben geleverd, in dat geval moeten afbetalen in euro's.
- Het instellen van een garantiefonds en verzekering van het restrisico. Dit is met name van belang om het risico op faillissement van deelnemers op te vangen. Dit risico betreft de situatie dat een bedrijf op het moment van failliet gaan een 'negatiefstand' heeft in het netwerk. Dan is het netwerk gedupeerd voor de omvang van de negatiefstand op dat moment. Met een gezamenlijk garantiefonds en eindverzekering is dat risico af te dekken. Zo blijft de waarde van het betaalmiddel gegarandeerd.

Wat verhoogt de slagingskans van wederkerigheidsnetwerken?

Er zijn inmiddels in de wereld veel voorbeelden van uitruilnetwerken. Een aantal ervan is succesvol. Van zowel de succesvolle als de niet-succesvolle valt veel te leren. De belangrijkste voorwaarden voor een succesvol netwerk zijn:

- Dat er voldoende en diverse partijen/bedrijven participeren die een relevant aanbod inbrengen.
- Dat er heldere (contractuele) afspraken zijn tussen de participanten.
- Dat er een onderlinge band is tussen de deelnemende partijen en een gemeenschappelijke visie.
- Dat het technische platform een gedegen opzet en werking heeft (correct ieders saldi bijhoudt en een adequate beveiliging heeft).
- Dat er consequenties verbonden zijn aan het niet nakomen van verplichtingen.
- Dat de zeggenschap goed geregeld is en de leiders/trekkers van het netwerk het vertrouwen krijgen en verdienen.

Samengevat: een wederkerigheidsmodel van hoge kwaliteit vraagt om een doordacht ontwerp, heldere afspraken en deelname van voldoende en relevante bedrijven/participanten.

Hoe zit het met de fiscus?

Dit is een vraag die bijna elke ondernemer zich logischerwijs stelt. In ieder geval moet de bedoeling van wederkerigheidsmodellen niet zijn om belastingverplichtingen te ontlopen. Het gaat om andere voordelen: het voordeel om samen het profijt te hebben van een additionele markt waarin vraag en aanbod

zonder euro's bij elkaar komen. Een wederkerigheidsmodel is als het goed is zo georganiseerd dat het in fiscaal opzicht geen voordeel maar ook geen nadeel oplevert ten opzichte van transacties in euro's.

Ondernemer Huub Nunes^{xxii} van Nunes Consulting Group zei er het volgende over (bijeenkomst november 2013): *"Je zou vanaf de basis moeten kijken waar belasting betalen voor dient. Het dient belangrijke doelen. Er zullen binnen elk geldsysteem mensen zijn die erin slagen veel te verdienen en anderen die daar minder toe in staat zijn. Middels belastingen zorgen we er samen voor dat ook degenen die minder kansrijk zijn een redelijke basis hebben. Ook regelen we middels belastingbetalingen allerlei zaken die voor het geheel van de gemeenschap zinvol zijn. De vraag zou moeten zijn hoe je dit ook binnen een ander-geld-systeem keurig kunt organiseren. Daar moeten mogelijkheden voor zijn. Als er bijvoorbeeld onderhoud nodig is aan een snelweg, dan kun je de uitvoerder daarvan ook met onderling betaalmiddel betalen.*

Als je het hebt over 'de economie opnieuw uitvinden' moet je ook vanaf de basis opnieuw over belastingen gaan nadenken."

Hoe kijken verantwoordelijken voor de euro-economie hier tegenaan?

Ook dit is een vraag die ik vaak tegenkom. Mijn ervaring tot nu toe is dat ik de echte tegenstanders van nieuwe vormen van wederkerigheid nog niet tegengekomen ben. Wel zijn er uiteraard veel mensen die er nog niet aan gewend zijn om zo anders te denken. Naar mijn ervaring zijn het vooral onwetendheid en ingebakken patronen die ons in de weg zitten in de vernieuwing naar anders werkend geld. Het is onze (vermeende) afhankelijkheid die ons gevangen houdt. Veel mensen hebben er nog nooit over nagedacht dat geld ook anders zou kunnen. Sterker nog, we denken in de regel dat geld neutraal is en dat er derhalve geen enkele reden is om over geld zelf na te denken.

Wat we dus missen is inzicht; weten hoe de realiteit in elkaar steekt. Als je eenmaal begrijpt hoe het systeem werkt, wordt duidelijk dat er eigenlijk niemand gebaat is bij het handhaven van de status quo.

Het interview dat ik had met Wiebe Draijer^{xxiii}, bestuursvoorzitter van de Rabobank en voormalig voorzitter van de Sociaal Economische Raad (SER), laat mooi de link zien met de bestaande euro-economie (interview juni 2013 met aanvullingen augustus 2015):

Maatschappelijke vooruitgang is ook winst

“Klassieke winstbegrippen en financieringsmodellen voldoen niet altijd voor maatschappelijke ondernemingen. Er zijn daarom nieuwe financieringsoplossingen nodig. De Rabobank heeft een verantwoordelijkheid om daaraan bij te dragen”, geeft Wiebe Draijer aan.

“Maatschappelijk ondernemen is als onderneming medeverantwoordelijkheid nemen voor de maatschappij waarin je acteert. Dat kan bijvoorbeeld gaan om leefbaarheid, onderwijs of milieu. Er ontstaat een leegte omdat de overheid zich op die terreinen terugtrekt. Daar moeten nieuwe oplossingen ontstaan. De maatschappij heeft het nodig dat er maatschappelijke ondernemingen zijn, maar dat gaat niet helemaal vanzelf.

Eén van de vraagstukken waarmee maatschappelijk georiënteerde ondernemingen zitten, is financiering. Want hoe definieert een bedrijf het ‘brede winstbegrip’, doelen die niet direct in euro’s zijn uit te drukken? En hoe is dat zo te vertalen dat investeerders en financiers overtuigd zijn van toekomstige rendementsmogelijkheden op hun investeringen?”. Wiebe Draijer is zich ervan bewust dat dit een zoektocht is: het zijn belangrijke vragen, maar tegelijk vragen waarop we nog lang geen plasklare antwoorden hebben.

“Het mede vorm geven aan de financiering van maatschappelijke ondernemingen past bij de positie van de Rabobank”, aldus Wiebe Draijer. Hij wijst erop dat de lokale Rabobanken al sinds hun oprichting lokaal sterk verankerd zijn en dat de Rabobank ook in de breedte van de Nederlandse economie die positie heeft. “Wij doen 40 procent van de kredietverlening aan het Nederlandse midden- en kleinbedrijf. Dat betekent dat we ook de verantwoordelijkheid hebben dat het bedrijfsleven zich kan ontwikkelen. Dat gebeurt niet alleen met financiering, maar ook met het stimuleren van innovatie en ondernemerschap, met het ontwikkelen en ontsluiten van kennis en door mensen met elkaar te verbinden, bijvoorbeeld op ondernemersbijeenkomsten en in netwerken.”

Dialogoog met de samenleving

Om die maatschappelijke rol goed in te kunnen vullen, steekt de Rabobank veel energie in het in kaart brengen van de belangrijke maatschappelijke trends in het land. Eind mei, begin juni 2015 zijn er daarvoor grote dialoogsessies met de Nederlandse samenleving: leden, klanten en medewerkers van de bank én maatschappelijke organisaties. De uitkomsten daarvan vormen belangrijke input voor een soort van agenda voor Nederland, die een beeld geeft hoe de Nederlandse samenleving er over tien jaar uit zou kunnen zien, wat er moet gebeuren om daar te komen en welke rol de Rabobank daarin kan spelen, zowel lokaal als landelijk. Die rol borduurt voort op wat er nu al gebeurt, bijvoorbeeld in het ondersteunen van maatschappelijke initiatieven via coöperatief dividend en door de activiteiten van de Rabobank Foundation om de zelfredzaamheid van mensen te bevorderen.

Over de vraag hoe wederkerigheidsnetwerken (onderlinge uitruilnetwerken) zich verhouden tot de algehele economische situatie in Nederland, zegt Wiebe Draijer het volgende. Hij baseert zich daarbij op uitvoerig onderzoek van McKinsey, de organisatie waar hij aan verbonden was voordat hij naar de SER ging. *“McKinsey heeft een aantal rapporten geschreven over het onderwerp deleveraging. Deleveraging houdt in dat landen waar de schulden hoog opgelopen zijn, deze schulden weer omlaag brengen. In het verleden is er een aantal voorbeelden geweest van landen die dat met succes gedaan hebben. Zweden en Finland hadden bijvoorbeeld in de jaren ‘90 te maken met hoge schulden. Het gaat in dat geval om het totaal aan schuld, dat er is bij burgers, bedrijven, organisaties en overheden. Wanneer die schuld te hoog is in verhouding tot het bruto nationaal product komt een land in de problemen. En, eigenlijk net als bij een gezin, is er maar één manier om weer in een gunstiger situatie te komen, namelijk zorgen dat de schulden lager worden en tegelijk zorgen dat de productie en de slagkracht wel op peil blijft. De studie van McKinsey laat zien dat het in landen waar effectief deleveraging is toegepast, dat proces begonnen is met de reductie van de schulden van huishoudens en bedrijven/instanties. Deze fase duurde een aantal jaren en ging samen met economische krimp, waarbij de overheidsschulden opliepen. Pas daarna, wanneer de eerste fase voorbij was en de private marktpartijen weer met gematigde schuldenposities te maken hadden, kwam de economie weer in de lift. In die tweede fase is heel geleidelijk de schuld van de overheid teruggebracht.*

Maar daar zit meteen ook een spanningsveld. Een spanningsveld dat we ook in Nederland ervaren. Want als mensen en bedrijven hun leningen gaan aflossen, doen ze iets wat gunstig is voor hun schuldpositie, maar tegelijk iets dat remmend werkt op de economie. Immers, als je je euro's gebruikt om je hypotheek af te lossen, geef je dat geld niet uit aan andere dingen. Om dus op grote schaal de schulden terug te brengen, zal dat onvermijdelijk een negatief effect hebben op de economie. En als de economie achteruit gaat, nemen de werkgelegenheid en omzet af, waardoor het weer moeilijker wordt om in voldoende mate schulden af te bouwen. Dat is precies de impasse waar we inzitten. Je kunt het eigenlijk nooit goed doen: als je (als persoon of bedrijf) bezuinigt, is dat slecht voor de economie, maar als je niet bezuinigt blijven de schulden te hoog."

Samen met Wiebe Draijer verken ik de rol die wederkerigheidsnetwerken hierin kunnen spelen.

De kunst is om, in een situatie dat mensen en bedrijven minder euro's spenderen, toch de economische bedrijvigheid op niveau te houden. En dat is nu precies waar onderlinge betaalmiddelen aan kunnen bijdragen. Wederkerigheidsnetwerken zorgen ervoor dat de economie een impuls krijgt, zonder dat er euro's voor nodig zijn. Met andere woorden: zonder dat het iemand euro's kost krijgt je toch meer bedrijvigheid en verbeteren bedrijven zich. Simpel voorbeeld: een bedrijf zou door deel te nemen in zo'n netwerk een nieuwe machine, zonnecollectoren of een vakopleiding voor medewerkers kunnen inkopen, welke hij 'betaalt' door zelf in natura te leveren. Eveneens kun je zo extra vraag op de arbeidsmarkt creëren, met als resultaat dat meer mensen participeren in het arbeidsproces.

Uit deze voorbeelden blijkt dat wederkerigheidsnetwerken mogelijk in staat zijn extra stimulans te bieden aan mensen en bedrijven om zich te blijven ontwikkelen. En dat – het ontwikkelen van mensen en bedrijven - is een heel belangrijke factor om de huidige en toekomstige economische positie van een land op pijl te houden.

Draijer gaf me ook zijn inschatting van de slagingskans van wederkerigheidsnetwerken. Hij gaf aan het als idee interessant te vinden, maar ook 'erg ver van de weg af'. Draijer: *"Wanneer het echter ingestoken wordt op een niveau waar mensen en bedrijven elkaar kennen, en gericht op een gedeeld (maatschappelijk) doel, dan kan het volgens mij werken. Dat 'elkaar kennen' zal naar mijn inschat-*

ting zeker een voorwaarde zijn, want er moet 'iets speciaals' zijn voordat mensen hun vertrouwen in een dergelijk netwerk zullen stellen. Dat speciale zal vaak iets te maken hebben met bekende en aansprekende katrekkers of vertrouwde relaties die al participant zijn, waardoor ook anderen over de brug komen."

Wat zijn de voordelen voor de deelnemende bedrijven zelf?

Economie gaat in essentie niet over geld. Geld is wel een handig en ook een belangrijk middel in de economie. Het zorgt ervoor dat waarde die door een partij wordt toegevoegd, wordt uitgedrukt in een betalingseenheid. Deze persoon of organisatie heeft daarmee het recht om, nu of in de toekomst, wat 'terug te krijgen' uit de gemeenschap. Geld maakt het mogelijk dat veel partijen hierin participeren en ook dat de wederkerigheid naar de toekomst doorgeschoven kan worden. Geld maakt dus onze lokale en mondiale samenwerking mogelijk en beïnvloedt deze ook.

Maar geld heeft niet maar één verschijningsvorm en maar één mogelijke manier hoe het opgezet kan zijn. De samenleving beslist uiteindelijk, als het goed is, over het geld dat ze gebruikt. Er kunnen verschillende vormen van geld zijn waarmee mensen zaken kunnen doen, in feite zijn die er al. De WIR is, zoals je hiervoor zag, een eenvoudig en in de praktijk bewezen voorbeeld daarvan. Vanuit het besef dat economie eigenlijk niet over geld gaat, maar over marktparticipanten die over en weer aan elkaar leveren, trekken deze participanten op die manier het leiderschap over de situatie naar zich toe. Ze besluiten daarmee om elkaar te helpen en minder afhankelijk te zijn van de ups en downs van het 'gewone' geld.

Daarmee ontstaan de volgende voordelen:

- Een additionele markt bovenop de euro-economie
- Betalen in natura in plaats van euro's
- Veerkracht in mindere economische tijden
- Loyaliteit binnen het netwerk
- Niet geld maar waarde komt weer centraal te staan

Samengevat dragen goed opgezette wederkerigheidsmodellen bij aan de veerkracht van de afzonderlijke bedrijven én de veerkracht van de samenleving als geheel.

Maar mensen moeten toch ook kunnen sparen?

Geld vervult in onze samenleving verschillende functies. Onder andere die van ruilmiddel, rekeneenheid, speculatiemiddel en spaarmiddel. De spaarfunctie is inderdaad een belangrijke. Je moet kunnen sparen voor bijvoorbeeld een periode dat je ziek bent of voor je oude dag.

Als we ons realiseren dat de waarde van het huidige geld niet langer zekerheid biedt, zal ook voor de spaarfunctie van geld een vernieuwende manier gevonden moeten worden. De voorbeelden waar het in dit boek over gaat, betreffen de ruilfunctie van geld, niet de spaarfunctie. Hoe je sparen dan wél zou moeten organiseren, is nader onderzoek waard. Een voorbeeld in dat kader is het pensioen in natura: een opzet waarbij pensioengerechtigden in plaats van recht op toekomstig geld, het recht krijgen op toekomstige zaken in natura, zoals voedsel, energie en zorg. Omdat dit direct gerelateerd is aan echte waarden, en omdat dit wordt opgezet in een inbedding in een (regionale) gemeenschap, biedt het meer zekerheid en is er geen link met speculatieve praktijken. Pensioen in natura wordt al geconcretiseerd op regionale schaal, in een samenwerkingsverband tussen o.a. Gebiedscoöperatie Rivierenland en PGGM.

Is dit alleen in tijden van crisis zinvol?

Het ontstaan van crises is slechts één van de nadelige gevolgen van het huidige geldsysteem. Andere nadelen, die steeds erger gevoeld worden, zijn:

- De dwang om als samenleving voortdurend te groeien in financiële zin en daarmee de onmogelijkheid om een echt duurzame koers te vinden
- Euro's zijn duur en schaars geld, wat zich onder andere uit in krappe marges in de keten
- Welvaartsverdeling die steeds verder uit balans raakt
- Maatschappelijke instabiliteit (regionaal en mondiaal)
- Te weinig geldstromen beschikbaar voor belangrijke sectoren in de samenleving
- De druk om elkaar te beconcurreren in plaats van samen te werken
- Opeenvolging van economische crises
- Steeds meer mensen die 'aan de zijlijn' staan

Als we kijken naar de nadelen van ons huidige geldsysteem, dan zien we dat dat veel meer is dan alleen het ontstaan van crises. We kunnen concluderen dat het inzetten van wederkerigheidsnetwerken ook in economisch voortvarende periodes voordelen biedt.

Hebben we eigenlijk wel geld nodig, in welke vorm dan ook?

Dit is een vraag die ik vaak hoor, en het is een boeiende vraag.

Ronald Brakenhoff^{xxiv}, directeur van Diabolo ICT, vatte het tijdens de boekpresentatie van meedenkversie één van dit boek, in februari 2014, in de volgende woorden: *"Als ik overdag naar mijn werk ga, dan doe ik zaken met allerlei collega-ondernemers. Zij leveren mij wat of ik hen, en alles rekenen we af met geld. Als ik vervolgens 's avonds het verenigingsleven induik, kom ik diezelfde mensen weer tegen. Dan draagt iedereen zijn steentje bij en niemand hoeft er geld voor te hebben. En dat werkt ook. Waarom doen we overdag eigenlijk zo moeilijk?"*

Kijkend naar de geschiedenis van de mens, is het antwoord dat wij ook zonder geld blijven te kunnen. De historie wijst uit dat er al lang bloeiende economieën waren, voordat geld bestond. Geld is - opnieuw in tegenstelling tot wat we in het algemeen geleerd hebben - niet spontaan ontstaan als ruilmiddel. Geld is in de vorm van muntgeld geïntroduceerd door staten en machthebbers. Vaak deden zij dat om oorlogsvoering mogelijk te maken. Meer hierover is te lezen in het boek 'Schuld, de eerste 5000 jaar', van David Graeber^{xxv}.

Dat de geschiedenis uitwijst dat mensen ook zonder geld al konden samenwerken en zelfs ver doorgevoerde arbeidsdeling hadden, is een teken aan de wand dat een samenleving zonder geld mogelijk is. Maar dat wil ook weer niet zeggen dat het volkomen realistisch is. We hebben immers te maken met de realiteit van nu, de manier van doen van nu. Het lijkt niet echt haalbaar om ons op korte termijn door te transformeren naar een samenleving zonder enige vorm van ruilmiddel. Het zal nodig zijn om eerst gezamenlijk bewustzijn te verwerven over ons huidige geld en over andere vormen van geld en uitruil. Daarmee ervaring op te doen. Daarom is het belangrijk ons vragen te stellen als: Wat voor samenleving zouden we wensen? Welke hulpstructuren zijn er nodig om zo'n samenleving in goede banen te leiden? Geld krijgt wellicht ooit een heel andere betekenis dan de huidige. Mogelijk wordt het vooral een manier om productie, consumptie en draagkracht van de aarde op elkaar af te stemmen. En vervolgens het gedrag van bedrijven en mensen af te stemmen op dat doel. Of, wie weet, is geld ooit geheel niet meer nodig.

5 Dialoog over de toekomst die we wensen

Met het opnieuw uitvinden van ons geld en onze economie zijn we dus al lang begonnen. Allerlei vormen van nieuwe wederkerigheid zijn al aan het ontstaan. Reden genoeg dus om in te gaan op de vraag 'En wat als we onze economie opnieuw uit zouden vinden?' Hoe zouden we willen dat ons geld en onze economie werken? Welke doelen moet het dienen? Welke rol hebben bedrijven daarin? Want als we weten waar we idealiter naar toe op weg zijn, is de kans veel groter dat we een zinvolle koers te pakken krijgen.

Zoals we gezien hebben zitten mensen en bedrijven al lange tijd - zonder dat we ons daar goed van bewust zijn - 'opgesloten' in een op een bepaalde manier werkend geldsysteem. Daarbinnen heeft iedereen natuurlijk nog steeds een eigen verantwoordelijkheid en eigen keuzemogelijkheden. Maar dat neemt niet weg dat het geldsysteem vaak ons handelen (mede) bepaalt. Bijvoorbeeld bij de keuze welk werk je gaat doen (of blijft doen). Of, als het om een bedrijf gaat, welke marktstrategie je kiest. En daarmee wordt automatisch ook onze mindset – de manier hoe we de wereld, elkaar en onszelf ervaren – beïnvloed. Anders gezegd: we gaan er vaak vanuit dat de maatschappij 'nou eenmaal is zoals die is'. Daarmee lopen we het risico kansen over het hoofd te zien. Kansen die er wel degelijk zijn. Het benutten van kansen begint altijd met de wil om wat te veranderen. Met de overtuiging dat het mooier en beter kan.

De fragmenten uit interviews die je hierna leest laten zien dat die wil er op veel plekken, ook in het bedrijfsleven, is. En bovendien, dat dat niet puur een kwestie is van altruïsme, want bedrijven hebben belang bij een veerkrachtige aarde en bij maatschappelijke stabiliteit.

Hoe we onze toekomst zouden wensen, is het onderwerp van dit hoofdstuk. We bekijken daarbij de drie P's: People, Planet en Profit. Over de Profit-kant is al veel gezegd: dat vormt de basis van dit boek. Als we Profit niet meer zien als euro's, maar als 'het voorzien in de behoeften van je bedrijf', is er veel gewonnen. Dan kan wederkerigheid weer de basis gaan vormen van samenwerking.

In de paragraaf hierna lees je hoe dit zich verhoudt tot duurzaamheid, de Planet-kant dus. Daarna volgt een inkijkje naar de People-kant van de ideale economie.

5.1 DUURZAAMHEID IN DE ECONOMIE VAN DE TOEKOMST

Duurzaamheid wordt op twee manieren gediend door het anders organiseren van geld. Ten eerste leidt ons huidige geldsysteem tot groeidwang. Die groeidwang ontstaat doordat er vanaf de basis een tekort aan geld ontstaat in de samenleving. Een tekort dat alleen weer aangevuld kan worden door nieuwe, hogere leningen af te sluiten. Ook deze nieuwe leningen moeten, inclusief rente, weer afbetaald worden en dat vereist van de schuldnemer (bijvoorbeeld een bedrijf, een instelling of een overheid) groei in financiële zin.

Deze groeidwang is één van de belangrijkste oorzaken waardoor we als samenleving steeds maar doorgaan met het uithollen van de aarde. Dus een eerste, heel belangrijke, reden om geld anders te willen organiseren in een toekomstige, duurzame economie is om van die groeidwang af te komen. Om groeidwang om te zetten naar de vrijheid om te groeien, in een tempo en richting die we zinvol vinden.

Wanneer we geld anders gaan organiseren, is er nog iets wat we kunnen doen. Dat is het tweede voordeel dat we voor duurzaamheid kunnen behalen, wat in paragraaf 4.4 al ter sprake kwam. Namelijk om de sociale en ecologische kosten van producten in de prijs door te rekenen. Dat wil zeggen: het internaliseren van de werkelijke kosten in de kostprijs. Of, beter nog misschien, om geld zo te organiseren dat het sociaal- en ecologisch positief gedrag beloont.

Als we daarmee aan de slag gaan kunnen er prachtige verbindingen gelegd worden met ontwikkelingen die nu al gaande zijn zoals circulaire economie, blue economy, duurzaamheidsprestatieladders, duurzaamheidsindexen, etc. Hoe dit precies op zijn plek gaat vallen, zal de komende tijd uitwijzen.

Een relevante vraag is of het bedrijfsleven wel gemotiveerd genoeg is om voor nieuwe vormen van economie te kiezen? Willen ze het wel echt? Ter inspiratie twee interviews waaruit blijkt dat er zeker aanknopingspunten zijn.

Theo Henrar^{xxvi}, directievoorzitter Tata Steel Nederland, vertelt wat er in de wereld van de staalproductie al gebeurt (interview in juli 2013):

“Als Tata Steel spannen we ons in om ons staal te produceren met zo min mogelijk CO2 uitstoot. We zijn daarin wereldwijd koploper. We willen in dat proces weer een stap verder komen met ons pilotproject Hlsarna. Dat gaat om een procesvernieuwing, waarbij we in de toekomst staal kunnen maken met tenminste 20% minder CO2.

Eén van de obstakels om als samenleving echt een duurzame koers te vinden, is dat veel mensen nog niet open genoeg durven kijken en denken. Zo is staal bij uitstek een materiaal dat in een circulaire economie past. Het is volledig recyclebaar, je kunt het daarnaast upcyclen en het is daarmee een materiaal voor de toekomst.

Bedrijven beschikken vaak over veel innovatief vermogen, dus zal het ook vaak van bedrijven moeten komen om de huidige mindset te veranderen en te laten zien dat het wél kan. Dat is de morele verplichting van het bedrijfsleven om bij te dragen aan de samenleving.”

Gert Frederiks^{xxvii}, CEO & President van Teijin Aramid, geeft weer hoe hij duurzaamheid ideaal gezien in de economie verankerd zou willen zien:

“Natuurlijke hulpbronnen zullen in de toekomst de belangrijkste beperkende factor zijn. Waar het naar mijn idee om gaat is slimme concepten bedenken zodat we optimaal omgaan met schaarse materialen en met energie. We moeten slimmer worden, zodat we zó leren omgaan met de aarde dat we in onze huidige en toekomstige behoeften kunnen voorzien.

Het is nodig om nú te investeren in duurzaamheid

Om dat goed te leren is het nodig nu te investeren. Dat is dan investeren in de meest letterlijke betekenis van het woord, want het houdt in dat je geld, tijd en aandacht investeert zonder dat je zeker weet wat de verdere ontwikkelingen zullen zijn. Zonder dat je weet of je voor de juiste weg kiest. Als je echter niet investeert, word je ingehaald door de tijd. Op een gegeven moment zal de noodzaak om anders om te springen met de aarde en haar hulpbronnen zo groot zijn, dat we wel moeten. Maar op dat moment heb je als organisatie én als samenleving al veel kansen gemist. Je loopt dan achter de feiten aan.

Veel bedrijven nemen sustainability heel serieus. Het zit intrinsiek in mensen. Bovendien weet je dat het voortbestaan van je bedrijf er van afhankelijk is. Maar die drive binnen bedrijven kan aangevuld en versterkt worden met de juiste mate van druk en financiële prikkels. Dan gaan die twee drijfveren hand in hand. Dat soort prikkels kan helpen om sustainability ook gemakkelijker winstgevend te maken. Het is de meest stimulerende factor. Dan gaan de ontwikkelingen het snelst en bereik je het meest.”

We zien hierboven voorbeelden waarom (leiders van) bedrijven hechten aan duurzame en maatschappelijke ontwikkeling. Hoe zouden we de rol kunnen zien die in de ideale toekomst voor bedrijven is weggelegd?

Egbert Tellegen^{xxviii}, socioloog en voormalig voorzitter van Vereniging Milieu-defensie, zegt daarover:

Bedrijven zullen in hun toekomstige rol respect en waardering oogsten

“De rol die bedrijven kunnen vervullen in de toekomst, is een heel aantrekkelijke. Dan functioneert een bedrijf als een soort arts. Het bedrijf overziet dat er consumenten en klanten zijn met bepaalde wensen en behoeften en het bedrijf overziet ook dat de aarde een gelimiteerde draagkracht heeft. Dat zijn twee vormen van specialistische kennis die binnen een bedrijf, met betrekking tot zijn specifieke sector, verenigd zijn.

De taak van het bedrijf is om de balans tussen die twee te bewaken. Om de wensen van de consument, en de manier waarop die wensen vervuld worden, af te stemmen op de draagkracht van de aarde. Dit is een uiterst belangrijke en complexe taak en het is bij uitstek iets waar het bedrijfsleven toe in staat is. Als bedrijf heb je immers de kennis, met betrekking tot jouw sector, hoe producten of diensten in de keten tot stand komen én je hebt de kennis van de wensen en toekomstige wensen van de consument. Die twee in evenwicht brengen, zou de kern van hun vak moeten zijn.

Stel je eens voor wat dat zou doen met de reputatie van ondernemingen? Hoe zouden mensen dan naar bedrijven kijken? Bedrijven en organisaties die deze rol vervullen zouden waardering en respect ontvangen, omdat ze één van de belangrijkste vraagstukken van de mensheid op een effectieve manier aanpakken. En dat is mogelijk door de professionals die er werken. Professionals die hun kennis en kwaliteiten inzetten om de collectieve consumptie en productie in evenwicht te houden met de ecologische grenzen.”

5.2 DE ‘MENS-KANT’ VAN DE ECONOMIE VAN DE TOEKOMST

Hoe draagt anders werkend geld bij aan menselijk welzijn? Hieronder de belangrijkste voordelen op een rij, die we in dit boek al voorbij zagen komen:

- Welvaartsverdeling meer in balans
- Meer maatschappelijke stabiliteit (regionaal en mondiaal)
- Met ander geld is het mogelijk meer geldstromen te genereren die primair naar maatschappelijke thema's gaan
- De druk om elkaar te beconcurreren neemt af en de kansen om samen te werken nemen toe
- Minder economische crises, werkloosheid etc.
- Minder mensen die ‘aan de zijlijn’ staan
- Een halt toeroepen aan het uithollen van de samenleving

Daar komt bij dat wanneer je geld anders gaat organiseren er ook aanvullende maatregelen mogelijk zijn die nog een extra impuls geven aan een sociale samenleving. Denk daarbij aan het minder of niet meer belasten van arbeid, aan financiële maatregelen om uitbuiting en onveilige situaties tegen te gaan en aan bijvoorbeeld de betekenis die een basisinkomen kan vervullen in een nieuwe economie. Het is nog open hoe deze verbindingen het best te leggen zijn. Dat maakt deel uit van de ontdekkingsreis.

ideeën naar actie vraagt om lef en leiderschap. Het gaat erom het experiment aan te durven gaan.'

De onderstaande visie van Ron Steenkuijl ^{xxix}, commercieel directeur Asito, laat zien waaróm bedrijven de people-kant willen adresseren (interview maart 2014 en mailwisseling juli 2015):

'Ik ben ervan overtuigd dat het oplossen van maatschappelijke vraagstukken juist een rol van ondernemingen vraagt. Dat juist ondernemingen het verschil kunnen maken. De politiek kan niet zonder het bedrijfsleven om de problemen die er nu zijn op een goede manier op te lossen.

Het bedrijfsleven bestaat niet alleen voor haar werknemers en voor haar klanten, maar juist ook voor haar omgeving én voor onze gezamenlijke toekomst. We dienen daarom als onderneming op zoek te gaan naar de maatschappelijke relevantie die je buiten de grenzen van je eigen bedrijf kunt realiseren. Elk bedrijf heeft iets eigens, een competentie, waarmee het een maatschappelijke bijdrage kan leveren. En ik vind dat bedrijven op zoek moeten gaan naar dat ingrediënt, naar dat wat zij kunnen toevoegen aan de samenleving."

5.3 TOT REALITEIT MAKEN

Dit boek laat zien dat onze samenleving niet functioneert zoals die functioneert omdat dát nou eenmaal is wat we gezamenlijk willen. We willen het liever anders. Het gaat er alleen nog om de weg te vinden hoe we die wil omzetten naar realiteit.

En voor dat omzetten naar de realiteit, is het nodig aan de slag te gaan. Te leren, fouten te maken, te ontdekken wat werkt en wat niet werkt en zo samen ervaring op te doen met het nieuwe. Ik nodig daarom ook jou als lezer uit je bewust te zijn van geld en wederkerigheid en daar de voor jou passende keuzes in te maken.

Of, zoals André van Heemstra^{xxx}, Chairman of the Netherlands Network of the Global Compact, het tegen me zei (interview maart 2011):

"Zonder actie gebeurt er niets. Ik zie vaak dat dát is waar het aan ontbreekt. Het blijft dan bij dromen koesteren en erover praten, maar de stap tot actie wordt niet gezet. Juist wanneer het gaat om ideeën die onderscheidend zijn, die de potentie hebben echt het verschil te maken, zie je dit vaak gebeuren. Het omzetten van

Om ons een voorstelling te maken van wat er mogelijk is, wanneer we daadwerkelijk erin slagen ons geld en daarmee onze economie dienstbaar te maken aan menselijk welzijn, helpt het om wat gegevens op een rijtje te zetten:

We betalen veel om het huidige systeem overeind te houden: We realiseren ons meestal niet dat wanneer we producten en diensten kopen, we ook op dat moment een behoorlijk bedrag aan rente betalen. Gemiddeld zit in de kostprijs van producten ongeveer 30 tot 40% rente inbegrepen. Dat is te begrijpen als je je het volgende realiseert. Stel dat je bijvoorbeeld een brood koopt bij de bakker. Dat brood is er gekomen doordat er een boer was die granen liet groeien. Die boer heeft daartoe moeten investeren in machines en grond en zal in de regel een behoorlijke lening hebben. De rente die hij over die lening betaalt zal hij (net als alle andere kosten) in de kostprijs van het graan doorberekenen. Hetzelfde gebeurt voor de rente die betaald wordt door de producent van het brood, de distributeur, etc. De spullen die we kopen zijn gemiddeld 30 tot 40% duurder als gevolg van het systeem dat rente vereist op kapitaal. Anders gezegd: die 30 tot 40% wordt grotendeels aangewend om de speculatieve markten tevreden te houden, waar 'geld verdienen met geld' het doel is. Maar dan nog is het niet genoeg om de noodzaak tot permanente groei, die uitgaat van het systeem, bij te houden.

Menselijke talenten worden niet optimaal ingezet: Als we van bovenaf kijken waar menselijke capaciteiten aan ten goede komen, dan zien we dat een zeer aanzienlijk deel van onze gezamenlijke talenten samenhangen met het huidige financiële systeem. Denk bijvoorbeeld aan mensen die beroepsmatig bezig zijn met transacties op de financiële markten, vaak zeer getalenteerde en energieke mensen. En de extra inspanningen die bijvoorbeeld ondernemers moeten leveren om hun leningen aan de bank af te lossen. Maar denk ook aan mensen die vanuit hun hart zouden willen kiezen voor werk met grote maatschappelijke impact, maar die daar vanwege financiële redenen vanaf zien. Wanneer deze talenten 'vrijkomen' om ingezet te worden voor het creëren van echte waarde, dan zijn we dus als samenleving tot veel meer in staat dan nu het geval is.

De technische mogelijkheden zijn gigantisch: De mens is technisch tot zo veel meer in staat dan we denken. Vaak spelen politieke en financiële redenen een rol waarom deze technologie niet optimaal ingezet wordt voor doeleinden waar mensen beter van worden. In een economie die gericht is op echte waardecreatie, is technologie bijvoorbeeld heel goed in te zetten om werk dat onveilig of onaangenaam is om te doen, te automatiseren. Ook kan technologie heel veel bijdragen aan verduurzaming. Wanneer we door middel van ander geld een andere gerichtheid realiseren, kan technologie veel specifiek ingezet en ontwikkeld worden voor wezenlijke belangen.

Tel daar nog bij op dat het huidige geldsysteem leidt tot terugkerende crises, werkloosheid en het onvoldoende bij elkaar komen van vraag en aanbod en je begrijpt dat we veel 'rijker' zouden zijn wanneer we erin slagen anders te organiseren. Geld is immers één van de belangrijkste, misschien hét allerbelangrijkste, organiserende mechanisme van de (mondiale) samenleving. Als we buiten de kaders van het bestaande geldsysteem gaan denken en functioneren, zullen we verrast worden wat er mogelijk is.

Marika van Lier Lels^{xxx1}, (o.a. lid van de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur) verwoordde het tijdens ons gesprek (september 2010) als volgt:

Wat we nog missen is een concreet en helder perspectief

“Veel bedrijven, organisaties en burgers zijn zich bewust van de noodzaak tot duurzame ontwikkeling.

En niet alleen is er al veel bewustzijn, mensen dóen ook al van alles. Wat we echter veelal nog missen is een concreet en helder perspectief. Wat is ons collectieve wensbeeld? Hoe ziet onze samenleving eruit als we een nieuw evenwicht zouden vinden? Wat betekent dat voor ieder van ons? Hoe functioneert onze economie dan en waar is deze op gericht?

Zo'n helder en voor iedereen te begrijpen perspectief zou helpen om het voor alle betrokkenen concreter te maken. Aanhaken lukt beter als je het einddoel begrijpt. En het wordt eenvoudiger om te bepalen welke rol je daar zelf in wilt en kunt nemen. Wanneer het lukt samen helder te krijgen hóe we willen dat onze toekomst eruit ziet, is er veel gewonnen.”

Afgaand op wat hiervoor aan idealen geuit is, is het mogelijk een globale schets te geven. Mensen kijken uit naar een economie en samenleving met de hierna genoemde kenmerken. Kenmerken die niet alleen een ideaal vertegenwoordigen, maar die ook echt realiseerbaar zijn als we, om te beginnen, de werking van geld veranderen:

- De welvaart binnen landen en in de wereld zal evenwichtiger verdeeld zijn. We zullen gaan ervaren dat er genoeg is voor iedereen en dat er voor ieder een waardevolle plek is in de samenleving.
- Het zorgdragen voor duurzame en maatschappelijke doelen wordt iets waar burgers, bedrijven en de politiek, met plezier, samen in optrekken. En succesvol in zijn.
- Er komt een verschuiving in onze (individuele en collectieve) gerichtheid: streven naar méér wordt vervangen door streven naar beter, mooier, slimmer, gelukkiger en bewuster.
- Werkloosheid, economische crises, stress en burn-out, maatschappelijke onrust, armoede en andere uitingen van disbalans nemen af.
- Belangrijke pijlers in onze samenleving, zoals onderwijs, zorg, ambacht, kunst en persoonlijke ontwikkeling, krijgen weer de aandacht en middelen die ze verdienen.
- Mensen kunnen, zowel privé als professioneel, meer hun passies leven. Hoofd, hart en ziel komen meer in balans.

Laten we vooral nog niet alles vastleggen, maar juist samen op weg gaan en ondertussen 'durven dromen'. Ik nodig jou uit om ook te dromen en samen met anderen het avontuur aan te gaan.

6 Tot besluit

Geld is steeds meer een overheersende factor geworden in onze samenleving. Veelal wordt gedacht dat dat een gevolg is van een onevenredig groot belang dat mensen in hun denken toekennen aan geld. Dat het omgekeerde ook aan de hand is, wordt nog maar nauwelijks gezien. Namelijk dat geld – als gevolg van de opzet van ons geldsysteem – automatisch invloed heeft óp het denken van mensen.

Het woord economie komt van het Latijnse 'oikos nomos', wat management of besturing van het huishouden betekent. Zoals wij het woord economie gebruiken slaat dat dus op de besturing van het huishouden van een land of van de planeet aarde. De vraag is óf we ons huishouden eigenlijk wel zelf besturen? Of dat we ons laten sturen door een geldsysteem, dat weliswaar ooit door mensen zelf ontworpen is, maar dat inmiddels het roer van ons heeft overgenomen?

We komen er nu met veel pijn en moeite achter dat de huidige situatie een onhoudbare is. Steeds meer merken we dat de uitdagingen waar we vóór staan gigantisch zijn. Steeds meer zien we dat er op fundamenteel niveau veranderingen nodig zijn. Met dit boek wil ik eraan bijdragen dat we óók naar de factor geld kijken. Dat we onder ogen zien dat er met ons geldsysteem iets ernstigs aan de hand is, dat schreeuwt om onze aandacht. En dat we gaan zien dat wij – alle mensen en organisaties die participant zijn in de reële economie – hiervoor de sleutel in handen hebben.

Want het opnieuw uitvinden van onze economie vraagt er in de eerste plaats om dat we opnieuw bedenken hoe geld zou moeten functioneren. Hoe we

kunnen zorgen dat geld dienstbaar is aan de reële economie, aan het welzijn van mensen? Geld zou gebaseerd moeten zijn op wederkerigheid en op echte onderliggende waarde. Alleen zo creëer je een geldsysteem dat in zichzelf stabiel is, geen permanente groei afdwingt en dienend is aan de mensheid, niet omgekeerd. In dit boek heb je een aantal voorbeelden gezien hoe dergelijke wederkerigheidsnetwerken er uit kunnen zien, aan welke voorwaarden ze moeten voldoen om succesvol te zijn en wat ze kunnen opleveren. Wees je er dus van bewust welke vormen van wederkerigheid je wenst te gebruiken, zodat deze het beste bijdragen aan jouw doelen.

Zijn we er dan?

Maar stel dat we een goed werkend geldsysteem, of wederkerigheidssysteem, zouden kunnen creëren, hebben we dan ons doel bereikt? Nee, dan begint het pas. Als we onszelf vrijmaken van de druk die uitgaat van het bestaande geldsysteem, dan bereiken we dat we zelf weer het heft in handen hebben. Dan laten we ons niet langer leiden dóór geld, maar besturen wij weer ons huishouden. De vraag die dan aan de orde komt, is hóe we dat huishouden willen besturen? Wat moet de richting zijn? Welke kant willen we op? Hoe kunnen we dat bereiken?

De werking van geld is immers slechts één van de factoren die een rol speelt in de transitie van onze samenleving. We zullen als mensheid in de komende periode enorm op de proef gesteld worden. Op ons intellect, onze wijsheid, onze daadkracht, onze betrokkenheid, ons voorstellingsvermogen, onze creativiteit en ons vermogen tot samenwerking zal een groot beroep gedaan worden. Met mij zijn vele anderen optimistisch en geloven dat we het als mensen in ons hebben een koers te vinden die goed is voor ieder van ons. Het is van het allergrootste belang dat geld ons daarbij niet in de weg zit, maar juist een zetje in de gewenste richting geeft.

Niets staat ons in de weg om nu te gaan bouwen

Door de ontwikkelingen van de afgelopen tijd met het initiatief United Economy, zie ik steeds meer hoe concreet de kansen zijn die er liggen. Onder andere omdat het voor investeerders, zoals overheden, interessant is hun investeringen (bijvoorbeeld in duurzame energievoorziening) niet als euro's maar als onderling betaalmiddel in omloop te brengen. Dan laten de geïnvesteerde gelden niet alleen de gewenste duurzame projecten ontstaan, maar tevens de bijbehorende (duurzame) markt.

Het is mogelijk de komende jaren op serieuze schaal samen een nieuwe sub-economie te creëren, waarin geld een dienstbare rol speelt. Zo'n subeconomie kent geen groeidwang en faciliteert samenwerking. Ook kunnen we daarin de spelregels opnieuw definiëren, zodat hergebruik van grondstoffen en inzet voor maatschappelijke waarden een stimulans krijgen. Mensen, bedrijven en organisaties kunnen daar, in een echt vrije markt, hun inkomsten verwerven door het beste van zichzelf te geven. Niets staat ons nog in de weg om daar nu aan te gaan bouwen.

Mijn rol in samenwerking met anderen

Sterker nog, met het project United Economy, met het Circuit Nederland van STRO en met vele andere initiatieven samen zijn we het al aan het bouwen. En steeds meer mensen, bedrijven en instanties doen mee.

Dit boek is ervoor bedoeld om veel mensen te bereiken, ook hen die nog niet eerder in aanraking kwamen met inzicht in hoe geld doorwerkt in het functioneren van de samenleving. Hen te laten zien dat en hoe het anders kan. De inzichten waar ik het in dit boek over heb, zijn ook in vele andere goede boeken, publicaties en links terug te vinden (zie o.a. de lijst achterin). Bovendien zijn er al veel mensen die kunnen vertellen vanuit jarenlange ervaringen met het opzetten van nieuwe vormen van wederkerigheid. Mijn hoop is dat deze kennis, die nu nog nauwelijks mainstream is, dat in de toekomst wel zal worden. Als deze kennis mainstream wordt - als het een beweging wordt waar velen aan mee doen - dan hebben we weer ontdekt dat niet geld maar wijzelf beschikken over ons lot. En ik verwacht dat dat lot wel eens, na verloop van tijd, nog mooier kan blijken dan we ons tot nu toe voorstellen.

Onze samenwerking opnieuw uitvinden

Bedrijven (in brede zin) zijn belangrijke pijlers van de reële economie. Immers, daar organiseren mensen zich om waarde te creëren voor (anderen in) de gemeenschap. Vanwege deze belangrijke rol die zij vervullen, zijn bedrijven en organisaties in de beste positie om nu het initiatief te nemen. Door als bedrijfsleven het leiderschap naar ons toe te trekken over de werking van de economie, komt een enorm potentieel aan inzet, talenten, motivaties en betrokkenheid beschikbaar.

In oktober 2013 had ik daarover een gesprek met Alfred Uytdewilligen ^{xxxii}. Alfred is directeur/eigenaar van twee bedrijven die zich bezighouden met technische innovatie. Hij is een typisch voorbeeld van iemand die van nature elke bedreiging als een kans ziet. Zo kijkt hij ook naar ons geldsysteem.

Hij gaf aan dat het voor hem overduidelijk is dat dat systeem onhoudbaar is geworden. *“Maar”, zei hij: “dat is dus goed nieuws. Want mensen zullen ook opgelucht zijn als het eenmaal echt mis gaat. We ervaren het huidige geld als ballast, als iets wat je eigenlijk al lang niet meer wilt. Natuurlijk zal het best hard aankomen als we bij een volgende crisis niet meer ‘langs de rand van de afgrond gaan’ maar erin terecht komen. Maar ik ben er van overtuigd dat we dan ineens heel creatief blijken te zijn. Er zal best een aantal jaren overheen gaan, maar ook dat lossen we op.”*

De manier hoe Alfred het zegt, stelt me gerust. Inderdaad, als het erop aan komt zal de mens oplossingen zoeken en ook vinden. Uiteindelijk *zijn* we net als de natuur - zijn we natuur - en beschikken we over regenererend vermogen. Laten we leren van het heden. Zodat we de ruimte die ontstaat, en er feitelijk al is, benutten in ons voordeel.

Zo zien we dat de economische crisis niet zozeer om geld gaat, maar veel meer om het opnieuw uitvinden van de basis onder onze samenwerking. Daartoe hebben we geldsystemen nodig die werken ten gunste van de mensheid, niet omgekeerd. Waar het ten diepste om gaat is vrijheid: de vrijheid om zelf te bepalen hoe we willen leven en samenleven.

De ontwikkelingen in de samenleving duiden erop dat we hoe dan ook op weg zijn naar een nieuwe economische en maatschappelijke orde. Hoe eerder we leiderschap nemen over onszelf, hoe beter het is.

Verder lezen en kijken

Naast veel andere informatieve boeken en links die er zijn, wijs ik in het bijzonder op onderstaande:

Arm door geld, Social Trade Organisatie (STRO), 2001 – Henk van Arkel & Camilo Ramada
<http://www.strohalm.nl/media/stro/uploads/Arm-door-geld-zapboek-24-01-2005.pdf>

Complementaire geldsystemen, Erasmus Universiteit Rotterdam en Stichting Doen, juni 2013 - Lotte Boonstra e.a.

Dette Glashouwer, Theatervoorstellingen over geld:
<http://www.detteglashouwer.com>

Een verkenning van ons geldsysteem, Economy Transformers in samenwerking met Oxfam Novib, auteurs: Helen Toxopeus en Simone Toxopeus, 2011

Het nieuwe bankieren, 2009 – Peter Blom

Intrest and inflation free money, 1995 – Margrit Kennedy,
<http://kennedy-bibliotheek.info/data/bibo/media/GelddbuchEnglisch.pdf>

Mind over matter, 2009 – Sander G. Tideman

Money and sustainability (Nederlandse vertaling: Geld en duurzaamheid), publicatie Club van Rome, 2012 – Bernard Lietaer e.a.

Ons Geld, naar een nieuw geldsysteem, publicatie stichting Ons Geld,
<http://onsgeld.nu/onsgeld-a4.pdf>, - Frans Doorman

Schuld, de eerste 5000 jaar, 2011- David Graeber

The 'nature' of money, february 2013, Does our current money system hinder sustainable development? – Charlotte van Dixhoorn

'Wereldheerschappij in beeld', stripboek over geld en macht door Margreet de Heer, <http://margreetdeheer.com/nieuws/wereldheerschappij.html>

Where does money come from?, 2011, Londen, New Economic Foundation – J. Ryan-Collins, T. Greenham, R. Werner en A. Jackson

Informatieve site: **Sustainable Finance Lab**,
<http://sustainablefinancelab.nl/>

Informatieve site: **New Economics Foundation**,
<http://www.neweconomics.org/>

Link: **filmpje over Blockchain**:
<http://www.youtube.com/watch?v=gKC2oelL878>

Link: **Fehler im geldsysteem** (in zeven minuten wat er aan de hand is met ons geldsysteem),
<http://vimeo.com/70410563>

Link: **Geld regiert die Welt! Doch Wer regiert das Geld?**, Margrit Kennedy,
http://www.margritkennedy.de/media/prae_geldregiertdiewelt_22.pdf?PHPSESSID=34104bcaea1b2c476e5ee6ec0a92a09d

Link: **Hoe ontstaat geld?**,
<http://www.aardespiegel.nl/artikelen/hoe-ontstaat-geld-een-interview-met-peter-blom/>

Link: **Money as Debt**,
http://www.youtube.com/watch?v=jqvKjslxT_8

Link: **The biggest scam in the history of mankind**,
http://www.trueactivist.com/gab_gallery/the-biggest-scam-in-the-history-of-mankind-debt-ceiling-truth/

Verwijzingen

- I** Pagina 11: **Maarten Biermans** heeft een achtergrond in economie en filosofie. Hij is manager bij Spring Associates en gepromoveerd op het proefschrift 'Decency and the Market'.
- II** Pagina 13: **Koninklijke Hulshof's Verenigde Fabrieken BV** is sinds haar oprichting in 1876 gevestigd in Lichtenvoorde in de Achterhoek. Het is een familiebedrijf met circa 200 medewerkers en heeft een koploperspositie in markten zoals leder voor de meubel-, vliegtuig-, maritieme en automobielenindustrie waarbij duurzaamheid één van de speerpunten is.
- III** Pagina 19: **Dennis L. Meadows** is een Amerikaanse wetenschapper; hij had de leiding over de totstandkoming van het bekende rapport 'The Limits to Growth' van 1972 van de Club van Rome.
- IV** Pagina 22: **Website Bank of England:**
<http://www.bankofengland.co.uk/publications/Pages/quarterlybulletin/2014/qb14q1.aspx>
- V** Pagina 25: Onderzoek door Helmut Creutz (2006) naar **het rentebestanddeel in de kostprijs van producten**, zie
<http://www.globalresearch.ca/its-the-interest-stupid-why-bankers-rule-the-world/5311030?print=1>
- VI** Pagina 32: **The 'nature' of money**, februari 2013, Utrecht University Master Thesis – Charlotte van Dixhoorn.

- VII** Pagina 37: Link **Hoe ontstaat geld?** met informatie over de verhoudingen tussen geld in de reële economie en in de geldmarkten:
<http://www.aardespiegel.nl/artikelen/hoe-ontstaat-geld-een-interview-met-peter-blom/>
- VIII** Pagina 38: **Hèrald van den Bunt**, directeur GelreDome.
- IX** Pagina 39: **Brit Vreenegeoor** is actrice en presentatietrainer en werkt vanuit haar bedrijf Presenteren met Brit.
- X** Pagina 41: **Frans Doorman**, Stichting Ons Geld
- XI** Pagina 45: **Geld en duurzaamheid**, (Nederlandse vertaling van Money and sustainability), 2012, pagina 163 – Bernard Lietaer e.a.
- XII** Pagina 46: **Carolien Hoogland**,
<http://www.eenjaarzondergeld.nl>.
Carolien Hoogland (Hoogeveen, 1976) woont in Rotterdam met haar man en twee kinderen. Sinds begin 2015 stopt ze haar energie en tijd in het bouwen van een 'Wijkpaleis' in Rotterdam West: een plek die gaat over ambacht en ontmoeting.
- XIII** Pagina 46: **Een @nder soort geld**, door Helen Toxopeus op basis van gesprekken met Henk van Arkel van STRO. Dit doorgeefboek beschrijft de zoektocht door STRO (vroeger STROhalm) naar ander geld. Telkens werden weer effectievere alternatieven getest in Latijns Amerika en gaandeweg zijn er alternatieven ontstaan die ook kunnen gaan werken in onder andere Spanje en Nederland. Via de website van STRO is een gratis exemplaar te bestellen:
<http://www.socialtrade.nl>.
- XIV** Pagina 48: **Johan van den Elzen**, directievoorzitter Movares.
- XV** Pagina 51: **Ir. Laurens de Lange** (1966) studeerde technische natuurkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen (1991). Na verschillende managementfuncties te hebben vervuld in de technische sector, is hij sinds 2003 als vestigingsdirecteur verbonden aan Unica, de grootste zelfstandig technisch dienstverlener van Nederland. Vanaf 2007 is hij groepsdirecteur. Sinds 2011 is Laurens de Lange binnen de groeps-

directie van Unica Groep als CMO verantwoordelijk voor de commercie en business concept development. Vanuit zijn rol als CMO is Laurens de Lange actief betrokken bij de diverse duurzame concepten als Ecopower en landelijke beheercontracten.

XVI Pagina 52: **Arm door geld**, Social Trade Organisation (STRO), 2001, Henk van Arkel & Camilo Ramada, 2001, <http://www.strohalm.nl/media/stro/uploads/Arm-door-geld-zapboek-24-01-2005.pdf>

XVII Pagina 53: **Gunter Pauli**, duurzaam ondernemer en auteur van 'Blauwe Economie'

XVIII Pagina 53: **Bernard Lietaer**, 'Money and Sustainability'.

XIX Pagina 61: **Volkert Engelsman** is oprichter en CEO van Eosta. Eosta is Europa's grootste distributeur van biologische en fair trade producten. Een specialiteit van Eosta is de ontwikkeling van duurzame landbouw in de Tropen en op het Zuidelijk Halfrond. Eosta's 'trace- & tell' merk Nature & More geeft inzicht in het unieke verhaal van ieder product en de maatschappelijke context waarin het geproduceerd is. Alle Eosta producten zijn voorzien van een unieke (QR) code die de consument via www.natureandmore.com toegang geeft tot de producent en zijn duurzaamheidsprestaties. Eosta is de eerste onderneming die IPCC gecertificeerde klimaatrechten verkreeg op biologische landbouwpraktijken en klimaat neutrale producten aanbiedt op de Europese foodmarkt (www.soilandmore.com) en heeft diverse duurzaamheidsprijzen gewonnen.

XX Pagina 62: **Gert Kroon** is algemeen directeur van ARCADIS Nederland en tevens directielid van ARCADIS Europa.

XXI Pagina 64: **Een @nder soort geld**, zie de verwijzing hierboven over dit boek.

XXII Pagina 67: **Huub Nunes**, ondernemer en mede-eigenaar Nunes Consulting Group B.V, een bedrijf dat juridisch en bedrijfseconomisch advies levert.

XXIII Pagina 68: **Ir. Wiebe Draijer** (27 augustus 1965) is bestuursvoorzitter van de Rabobank. Voorheen was hij voorzitter en kroonlid van de Sociaal-Economische Raad, als opvolger van Alexander Rinnooy Kan. Daarvoor was hij directeur Benelux van adviesbureau McKinsey. Hij was lid van het Innovatieplatform van overheid en deskundigen, gericht op het stimuleren van innovatie en ondernemerschap in Nederland. Hij is tevens mede-initiatiefnemer van het onlinediscussie- en actieplatform De Nationale Dialoog, dat van start ging onder de naam 21minuten.nl.

XXIV Pagina 73: **Ronald Brakenhoff**, directeur-eigenaar van Diabolo ICT, actief bij diverse lokale verenigingen.

XXV Pagina 73: **Schuld, de eerste 5000 jaar**, 2011- David Graeber.

XXVI Pagina 77: **Theo Henrar**, directievoorzitter Tata Steel Nederland.

XXVII Pagina 77: **Gert Frederiks** is geboren 8 april 1955 in Zeist, Studie Economie/Marketing in Groningen, woonachtig in Velp. Vanaf 1982 werkzaam bij AkzoNobel in verschillende functie in binnen- en buitenland. Vanaf 2000 werkzaam voor Teijin Aramid (door overname AkzoNobel onderdeel aan het Japanse Teijin) als Directeur Marketing & Sales. Vanaf 2010 CEO & President van Teijin Aramid.

XXVIII Pagina 78: **Egbert Tellegen** (De Briel, 1937) is socioloog. Hij werd tijdens de viering van de eerste 'Dag van de aarde', op 22 april 1970 in New York, door de milieuthematiek geraakt. Later werd hij voorzitter van de Vereniging Milieudefensie en hoogleraar milieukunde aan de Universiteit van Amsterdam. Na zijn pensionering in 1998 werkt hij nog vijftien jaar onbetaald bij de Universiteit van Amsterdam, de Vrije Universiteit aldaar en de Universiteit Utrecht. Sinds 2014 is hij vrijwillig medewerker van Milieudefensie. Hij publiceerde onder andere 'Groene herfst. Een halve eeuw milieu', Amsterdam University Press, 2010 en bij dezelfde uitgever in 2014 'Afscheid van het kapitalisme. Over de aarde en onze economische orde'.

- XXIX** Pagina 80: **Ron Steenkuijl** is directielid ADG dienstengroep, waar Asito deel van uitmaakt. Tevens is hij voorzitter van de Nederlandse vereniging van Commissarissen en Directeuren (NCD) en initiatiefnemer van het Nationaal Integratie Diner (www.nationaalintegratiediner.nl).
- XXX** Pagina 80: **Mr. André R. van Heemstra** (1946) studeerde Rechten aan de Universiteit Utrecht en begon in 1970 bij Unilever. Een belangrijk deel van zijn carrière bij Unilever vond plaats in het buitenland, deels in Afrika. In 1992 werd hij voorzitter van Langnese-Iglo GmbH in Duitsland. In 1996 werd hij Business Group President Oost-Azië Pacific, en in 2000 lid van de Raad van Bestuur met verantwoordelijkheid voor personeel. Na zijn pensionering bij Unilever in 2006 nam hij onder meer de leiding op zich van het Nederlands netwerk van Global Compact. André van Heemstra is getrouwd en heeft drie kinderen.
- XXXI** Pagina 82: **Marika van Lier Lels** is beroepscommissaris en bestuurslid van diverse adviesraden.
- XXXII** Pagina 88: **Alfred Uytdewilligen**, directeur-eigenaar van de bedrijven CAD2M en Freestan.

Onze economie opnieuw uitvinden

In onze samenleving is een ingrijpende verandering gaande: een transitie. In deze transitie spelen veel factoren een rol, waarvan er één nog te vaak over het hoofd wordt gezien. Dat is de rol die geld speelt. Preciezer gezegd, het onderliggende ontwerp van ons geldsysteem heeft een bepalende invloed op hoe onze economie en samenleving functioneren. Op vrijwel onzichtbare maar toch dominante wijze beperkt het de ruimte voor mensen en organisaties om tot volle bloei te komen.

Inzicht in de werking van geld, alsmede in de mogelijkheden voor fundamentele én praktische vernieuwing van onderop, zijn in deze tijd belangrijker dan ooit. Heidi Leenaarts is initiatiefneemster van United Economy en kernteamlid van United by Passion. Na ruim tien jaar bij een grote bank gewerkt te hebben, richtte Heidi in 2006 een bedrijvennetwerk op waar ondernemers met elkaar uitwisselen over bedrijfsmatige en maatschappelijke uitdagingen. Eerder verschenen van haar de boeken 'De Bron' en 'Natuurlijke Rijkdom'.

Over het onderwerp van dit nieuwste boek zegt Heidi: *"Ik kies hiervoor omdat ik naar mijn idee hier het grootste verschil kan maken. Niet voor niets wordt gezegd dat geld de wereld regeert. Laten we dus de kans pakken om geld zó te organiseren dat het ons helpt de uitdagingen van onze tijd succesvol aan te gaan. Dat het mensen en bedrijven ondersteunt zich volop te ontwikkelen en samen te werken. Als ik eerlijk ben: ik voel me geroepen me hiervoor in te zetten."*

Dit boek staat in verbinding met het initiatief United Economy, waar ondernemers in praktijk brengen wat in dit boek beschreven staat. Het is een meedenkboek, wat inhoudt dat de komende tijd nieuwe inzichten, op basis van gesprekken, bijeenkomsten en praktijkervaringen, weer toegevoegd zullen worden.

Heidi Leenaarts-Nijhof
United Economy

www.unitedeconomy.nl | www.unitedbypassion.com | www.circuitnederland.nl